

Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Adresa administrácie: Štát. nakladateľstvo, Bratislava, Sasinkova 5. — Tlačia ST, n. p., z. z., Martin.

OBSAH

<i>Eugen Jóna</i> : O novej úprave slovenského pravopisu — — — — —	265
<i>Štefan Peciar</i> : K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy — — — — —	278

Podnety a diskusie

<i>Vlado Uhlár</i> : Laz — lazy — chutor — — — — —	298
<i>Zora Jesenská</i> : Niekoľko poznámok k diskusii o preklade Tichého Donu — —	301

Posudky a referáty

<i>R. Schnek</i> : Sovětská věda — jazykověda — — — — —	307
<i>J. Horecký</i> : A. N. Gvozdev, Osnovy ruskoj ortografii — — — — —	312
<i>J. Horecký</i> : Úprava bieloruského pravopisu — — — — —	314
<i>F. Buffa</i> : St. Jodłowski i W. Taszycki, Zasady pisowni polskiej — —	315

Drobnosti

<i>J. Horecký</i> : Nadpracový čas — — — — —	318
<i>J. Horecký</i> : Štôľňa či štôla — — — — —	319
<i>M. Šalingová</i> : Olympský — olympijský — — — — —	319

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XVII - ČÍSLO 9-10

O novej úprave slovenského pravopisu

Eugen Jóna

V našich časopisoch (Slovenská reč XVI, 1951 - 52, 257 n., Kultúrny život VII, 1952, č. 23 zo 7. júna 1952, str. 1 n.) vyšly už články o návrhu na novú úpravu slovenského pravopisu. Tento návrh vo forme dočasného, diskusného vydania Pravidiel slovenského pravopisu vychádza v dostatočne veľkom náklade, aby sa mohol podrobiť širokej verejnej diskusii.

V minulosti otázky slovenského jazyka a pravopisu neriešili sa dosť demokraticky: skupina odborníkov, prisluhujúcich vládnucej buržoáznej triede, rozhodovala o pravopise a spisovnom jazyku autoritatívne, bez predbežných diskusií, ktoré by si sama vec bola vyžadovala. Ľudovodemokratické zriadenie i v tejto veci prináša podstatnú zmenu. Jazyk je celonárodný prostriedok dorozumievania, ako to zdôraznil a odôvodnil J. V. St a l i n vo svojej známej práci *Marxizmus a otázky jazykovedy*. Preto i zmena pravopisu, ktorý bezprostredne súvisí s jazykom, je záležitosť celonárodná. Všetci pracujúci, najmä pracujúca inteligencia, ktorá jazyk v písanej podobe každodenne upotrebuje ako nástroj svojej tvorby umeleckej, vedeckej, publicistickej, svojej činnosti pedagogickej atď., majú právo i povinnosť vysloviť sa k navrhovaným zmenám v slovenskom pravopise a prostredníctvom svojich organizácií, prípadne i jednotlivito podať svoje pripomienky a návrhy. Tento postup, obvyklý v ľudovodemokratickom zriadení pri vypracúvaní najdôležitejších štátnych noriem, ako je napr. ústava, uplatňuje sa teraz i pri uštalovaní pravopisných noriem. Je odôvodnený i tým, že slovenská verejnosť na otázky jazyka je veľmi citlivá a nedemokratický postup pri dvoch predošlých vydaniach Pravidiel, r. 1931 a r. 1940, zavinił mnoho nespokojnosti a zmätku.

Slovenská jazykoveda teraz stojí pred vážnou úlohou: ukázať na problematike pravopisu a rečovej kultúry marxistické chápanie jazyka. Svoju úlohu má uľahčenú tým, že sa môže opierať o výsledky sovietskej jazykovednej práce i v tejto oblasti. U iných národov, ako sa to ukazuje i v najnov-

ších diskusiách napr. o bieloruskom pravopise (Voprosy jazykoznanija 1952, č. 2, 151 n.), možno pravopisné otázky riešiť na užšom základe, možno ich obmedziť na problematiku tesne súvisiacu so vzťahmi medzi písmom a výslovnosťou. Preto i pravopisné príručky pre iné jazyky bývajú stručnejšie ako naše. U nás pre nedostatok iných normatívnych príručiek (normatívny slovník, gramatika, štylistika) Pravidlá slovenského pravopisu musia obsahovať okrem poučiek čisto pravopisných i mnoho poučiek gramatických a obsiahly slovník. Táto okolnosť zas ťažko slovenskej jazykovedy vo veci pravopisu sťažuje.

Elaborát návrhu na nové Pravidlá slovenského pravopisu vypracovali a v diskusii odôvodnia pracovníci Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení. Prerokovali a zhodnotili všetky doterajšie reformné návrhy a vybrali z nich tie, ktoré v dnešnej etape vývinu našej spoločnosti najlepšie vyhovujú.

Po r. 1945 sa zdalo, že prišiel vhodný čas na radikálnu reformu slovenského pravopisu, ktorú už od r. 1931 u nás hlásal a teoreticky odôvodňoval najmä L. Novák (SMS IX, 1931, 38 n. a inde) a okrem neho v novinách už prv A. A. Baník (porov. i časopis Kultúra IV, 1932, 513 n.) a iní. Hlásatelia radikálnej reformy od samého začiatku usilovali sa predovšetkým odstrániť zo sústavy slovenského pravopisu písmeno *y*, odvolávajúc sa na pravopisný systém A. Bernoláka a L. Štúra a zdôrazňujúc, že práve *y* robí náš pravopis ťažkým. Prvé obdobie diskusií o pravopisnej reforme, ktoré nadväzovaly na prvé vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* (z r. 1931), kriticky shrnul J. Stanislav v práci *Spisovný jazyk slovenský* (Slovanské jazyky v době přítomné, Praha 1937, 61 n.). Z reformných návrhov do *druhého vydania Pravidiel* (z r. 1940) dostalo sa málo. Zaviedly sa niektoré slovesné tvary s diftongmi (*vidieť*, *rozumieť*, *trieť*, *trie* proti starším tvarom *videť*, *rozumeť*, *treť*, *tre* ap.), uzákonilo sa písanie zdvojeného *-nn-* v slovách typu *denník*, *týždenník* ..., písanie *-ds-* v číslovkách *dvaťdesať*, *tridsať* ..., ustálila sa kvantita v niektorých domácich slovách a tvaroch i v mnohých cudzích slovách, mnohé slová sa označily hviezdičkou ako nesprávne. Ale navrhované písanie predpony *s-/z-* podľa výslovnosti neprešlo. Neuskutočnily sa ani ostatné reformné návrhy.

Po vojne už r. 1945 ozývaly sa hlasy, žiadajúce radikálnu reformu pravopisu alebo aspoň opravu *Pravidiel* z r. 1940, ktorým sa vyčítal purizmus, založený na protičeskom šovinizme. Rozvinula sa diskusia, do ktorej prispievali zväčša lingvisti (porov. prehľad príspevkov v mojom článku *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, SR XII, 1946, 46 n.). Zpočiatku sa zdalo, že prevládne smer, ktorý reprezentoval Jazykovedný odbor Matice slovenskej (J. Stanislav, E. Jóna a i.). Okrem drobných jednotlivostí JO MS navrhoval reformu slovenského pravopisu v týchto hlavných bodoch: 1. zjednodušiť pravidlá o predložkách a predponách *s/z*, 2. odstrániť literu *ä*, 3. odstrániť literu *y* len čiastočne, a to z tvarov na *-ly* (tzv.

l-vé pričastie v pluráli). Neodporúčalo sa odstrániť *ľ*, *ô*, ani *y* v ostatných prípadoch.

Diskusie sa pretiahly a r. 1948 sa ukázalo, že väčšina slovenských lingvistov sa kloní k radikálnej reforme (porov. SR XIV, 1948—1949, 48 n.): k vylúčeniu písmena *y* zo sústavy slovenského pravopisu a k označovaniu *ď*, *ť*, *ň*, (*ľ*) pred *i*, t. j. k úplnému prebudovaniu celého doterajšieho systému. Nebolo úplnej shody len v tom, ako označovať *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* pred *i* a *e*. Podľa návrhu Š. Peciaru mákčene sa mali písať všade, kde sa *ď*, *ť*, *ň*, (*ľ*) vyslovuje, podľa návrhu L. Nováka len pred *i*, inde (pred *e* a pred *ia*, *ie*, *iu*) mal sa zachovať dnešný stav. Za odstránenie *y* postavil sa vtedy Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení (E. Pauliny, J. Štolc, J. Horecký a i.; porov. brošúru *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948).

No vedúci činitelia v kultúrnej politike a vo vedeckých organizáciách v tom čase už nemali vôľu reformovať slovenský pravopis. A tak sa reforma pravopisu neuskutočnila a vydanie Pravidiel sa na čas odložilo.

Medzitým podľa direktív vtedajšieho Povereníctva školstva a osvety v Matici slovenskej prichystalo sa r. 1949 revidované vydanie starých Pravidiel, kde sú len malé zmeny proti vydaniu z r. 1940. Odstránily sa výrazy, ktoré pripomínali fašistický režim za tzv. slovenského štátu, nahradily sa nevhodné príklady na vlastné mená ap. Inak toto vydanie z r. 1949 bolo vlastne len dotlačou vydania z r. 1940. Vlastné pravopisné pravidlá i slovník ostali nezmenené.

R. 1950, keď všetka vedecká práca sa sústredila v Slovenskej akadémii vied a umení (Matica slovenská dostala úlohy čisto ľudovýchovné), Vedecká rada pri Ústrednom výbore KSS poverila Jazykovedný ústav SAVU vypracovať elaborát nových pravopisných pravidiel. Pri práci sa postupovalo podľa týchto smerníc: 1. odstrániť z Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 (a r. 1949) všetky vyslovene puristické zásady do spis. slovenčiny, 2. zjednodušiť vlastné pravidlá pravopisné, 3. uplatniť pri tom zreteľ na vývin v posledných rokoch. V Jazykovednom ústave SAVU zriadila sa pravopisná komisia, a to užšia, skladajúca sa z interných jazykovedných pracovníkov, ktorá mala vypracovať koncept nových Pravidiel, a širšia komisia, skladajúca sa z lingvistov a školských pracovníkov, ktorá určila všeobecné direktívy a prediskutovala prvý elaborát vlastných pravopisných a gramatických pravidiel.

Hlavným redaktorom prvého konceptu nových Pravidiel bol E. Pauliny, ktorý spolu s niekoľkými pracovníkmi Jazykovedného ústavu SAVU vypracoval koncept pravopisnej a gramatickej časti Pravidiel; slovník skoncovali jednotliví pracovníci SAVU (M. Marsínová litery A—H, E. Jóna I—M, J. Horecký N—O, J. Ružička P—R, T—V a E. Pauliny S, Š, Z). Pravopisnú a gramatickú časť Pravidiel prezreli a prediskutovali všetci členovia širšej pravopisnej komisie i niektorí pracovníci Ústavu pre jazyk

český. Koncept pravopisného slovníka prediskutovali a upravili kolektívne členovia užšej pravopisnej komisie SAVU (E. Pauliny a Š. Peciar ako vedúci a J. Horecký, E. Jóna, M. Marsinová, J. Ružička, J. Štolc ako členovia komisie) v zimných a jarných mesiacoch r. 1951.

Po odhaleaní L. Novomeského ako buržoázneho nacionalistu a po jeho odchode zo Slovenskej akadémie vied a umení reorganizoval sa i Ústav slovenského jazyka SAVU (bývalý Jazykovedný ústav). Pritom nastala v práci na Pravidlách prestávka.

V marci 1952 rozhodlo sa na schôdzke svolanej Poverenictvom školstva, vied a umení a složenej zo zástupcov ÚV KSS, PŠVU, Ústavu slovenského jazyka SAVU a z jednotlivých jazykovedných pracovníkov mimo Ústavu slov. jazyka, aby sa elaborát Pravidiel dal vysádzať a vytlačiť v novinovom formáte ako návrh, ktorý by sa podrobil kritike v širokej verejnej diskusii. Diskusný exemplár Pravidiel má sa dostať do rúk čo najväčšieho počtu záujemcov. Pôvodný koncept Pravidiel v pravopisnej a gramatickej časti upravil a v pravopisnom slovníku s pomocou mladších pracovníkov ÚSJ podľa nového slovníkového materiálu doplnil Št. Peciar. Takto upravený elaborát Pravidiel dal sa vysádzať.

Slovenská akadémia vied a umení bola poverená dokončiť práce s vydaním návrhu Pravidiel a organizovať diskusie. Na tento cieľ zriadila sa komisia SAVU, složená z pracovníkov Ústavu slov. jazyka na čele s tajomníkom sekcie spoločenských vied (J. Tibenský, G. Horák, J. Horecký, E. Jóna, Š. Peciar). Pretože návrh Pravidiel má vyjadrovať náhľady terajších pracovníkov Ústavu slovenského jazyka, ktorí ho na verejných diskusiách budú vysvetľovať a prípadne obhajovať, ukázala sa potreba novej kolektívnej revízie vysádzaného textu Pravidiel. Začalo sa s prezeraním slovníka od litery H, lebo prvý hárok bol už prv vytlačený. Z technických príčin vlastné pravopisné a gramatické pravidlá upravovali sa až naostatok, keď pravopisný slovník už bol vytlačený. Takto si treba vysvetliť niektoré rozdiely medzi slovníkovou a úvodnou časťou. Mladší pracovníci ÚSJ celkove nezastávali tak dôsledne protipuristické stanovisko ako starší pracovníci, odôvodňujúc to tým, že mnohé tvary, slová a väzby, ktoré puristi zavrhovali, používatelia spis. jazyka pokladajú i dnes za nesprávne.

*

Pri novej úprave slovenského pravopisu, resp. pri chystaní nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu jazykovední pracovníci mali ideologický a metodologický základ v práci J. V. S t a l i n a *Marxizmus a otázky jazykovedy*.

Východiskom bola najmä táto jeho téza: „Avšak bolo by hrubým omylom myslieť, že vývoj jazyka sa dial tak isto ako vývoj nadstavby, t. j. zničením jestvujúceho a vybudovaním nového. V skutočnosti vývoj jazyka sa dial nie zničením jestvujúceho jazyka a vybudovaním nového, lež rozvíjaním a

zdokonaľovaním základných prvkov jestvujúceho jazyka. Pritom sa prechod od jednej kvality jazyka k druhej kvalite nedial náhlým zvratom, náhlým zničením starého a vybudovaním nového, lež postupným a zdĺhavým hromadením prvkov novej kvality, novej štruktúry jazyka, postupným odumieraním prvkov starej kvality.“ (Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 20—21.)

Podľa Stalinovho učenia jazyk je prostriedok styku, nástroj na dorozumievanie príslušníkov istej spoločnosti. Vieme, že svoju funkciu dorozumievacieho prostriedku jazyk vykonáva predovšetkým vo svojej zvukovej podobe, ako jazyk hovorený, len sekundárne svojou písanou podobou. Keď sa s tohto hľadiska posudzuje pravopis, zdá sa, že jeho úloha je len registračná, zaznamenávajúca, a že preto ideálom je pravopis, vybudovaný na základe fonetickom, respektive fonologickom. Podľa fonologickej zásady každej hláske s významove rozlišovacou funkciou, fonéme, má odpovedať osobitná litera, graféma. No v našom pravopise uplatňuje sa i zásada morfológická: časti slov, ktoré sú nositeľmi významov, morfémy, v písme sú zväčša nemenné. K týmto dvom zásadám, ktoré vychodia zo súčasného jazyka, pristupuje zásada etymologická a historická. Jazyk žije v spoločnosti a vyvíja sa s ňou. Tento vývin jazyka je jasne zachytený a viditeľný predovšetkým na jeho písanej podobe. Je teda pochopiteľné, že práve v pravopise sú i prvky historické. A tu prichodíme k druhej úlohe, ktorú má pravopis. Keďže spisovný jazyk sa používa častejšie v písomných prejavoch ako v ústnych, pravopis okrem zaznamenávania zvukovej stránky jazyka má dôležitú úlohu pri čítaní, t. j. úlohu vybavovaciu: má napomôcť porozumenie textu. (Porov. Fr. Trávníček, *Podstata a úkony pravopisu, Slovo a slovesnosť* X, 1947, 23 n.) Okrem týchto dvoch funkcií spomína sa u nás funkcia symbolická (porov. E. Pauliny, *Čomu slúži pravopis? O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948, 7 n.): v pravopise, ako i v spisovnom jazyku vôbec, vidí sa istá spoločná národná hodnota, ktorú utvorili mnohé generácie. Najmä socialistická spoločnosť posudzuje pravopis a jeho zmeny nielen s hľadiska praktického, ale i vlasteneckého, národného.

Takto v smysle Stalinových prác chápu sa úlohy pravopisu v Sovietskom sväze (porov. A. N. Gvozdev, *Osnovy ruskoj orfografii*, 3. vyd., Moskva 1951, a A. B. Šapíro, *Ruskoje pravopisanije*, Moskva 1951).

Ako jazyk nie je triedny jav, ani pravopis neexistuje len pre niektorú triedu: má slúžiť celej spoločnosti, celému národu. Ale i pre pravopis platia Stalinove slová: „... jazyk ako prostriedok styku ľudí v spoločnosti rovnako slúži všetkým triedam spoločnosti a v tomto ohľade prejavuje k triedam určitú ľahostajnosť. Ale ľudia, jednotlivé sociálne skupiny, triedy zďaleka nie sú k jazyku ľahostajné. Snažia sa využiť jazyk pre svoje záujmy, vnútiť mu svoj osobitný slovník, svoje osobitné termíny, svoje osobitné výrazy. V tomto ohľade zvlášť vynikajú najvyššie vrstvy majetných tried, ktoré sa odtrhly od ľudu a nenávidia ho: šľachtická aristokracia a horné vrstvy

buržoázie. Utvárajú sa „triedne“ dialekty, žargóny, salónne „jazyky“. V spisbe sa tieto dialekty a žargóny často nesprávne hodnotia ako jazyky: „šľachtický jazyk“, „buržoázny jazyk“ oproti „proletárskemu jazyku“ a „sedliackemu jazyku“...“ (Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 13.) S tohto hľadiska treba viesť i kritiku oboch predošlých vydání Pravidiel, v ktorých sa uplatňovali tendencie buržoáznonacionalistické: v prvom vydaní vyslovené tendencie sblížovať slovenčinu s češtinou, v druhom vydaní oddaľovať spisovnú slovenčinu od češtiny. Dnes nemožno *umele* sblížovať ani *umele* oddaľovať slovenčinu a češtinu: ich blízkosť je daná spoločným pôvodom a dnes ich sblízuje spoločný život Čechov a Slovákov v socialistickej vlasti.

Slovenský jazyk i pravopis a český jazyk i pravopis sú dva systémy, síce veľmi blízke, ale predsa osobitné. Spoločný postup pri úprave pravopisu je možný a žiadúci v takých prípadoch, kde sa nenaruší osobitná štruktúra dvoch jazykov a ich pravopisných sústav. V tomto smysle sa rokovalo o postupe pravopisných úprav na spoločných schôdzkach zástupcov Ústavu pre jazyk český a Ústavu slovenského jazyka v Bratislave a v Prahe. Spoločné otázky sú napr. písanie veľkých písmen, označovanie kvantity v cudzích slovách, pravidlá o interpunkcii ap., t. j. vlastné problémy ortografické. Inak sa veci majú pri otázkach gramatických a slovníkových. V gramatike a slovníku mení sa každý jazyk podľa svojich vnútorných zákonov. Miešanie dvoch jazykových systémov pociťuje sa ako neprirodzené, násilné. Preto tam, kde by sa to protivilo vnútorným zákonom vývinu slovenského alebo českého jazyka, spoločný postup nie je možný.

Hlavným cieľom navrhovanej úpravy slovenského pravopisu je jeho demokratizácia, jeho uľahčenie, a tým pomoc pri výstavbe socializmu v našej vlasti. To sa môže stať nie radikálnou reformou, revolučnou prestavbou celého pravopisného systému, ale jeho úpravou v tých bodoch, kde také uľahčenie je skutočne možné. V doterajšom slovenskom pravopise bolo niekoľko takých pravidiel, ktoré možno zjednodušiť a uľahčiť bez narušenia celkovej pravopisnej sústavy.

*

Sú to predovšetkým tieto body:

1. Písanie i v slovesných tvaroch na -li/-ly.

Zpomedzi jednotlivých otázok celkového problému reformy slovenského pravopisu za najdôležitejšiu sa pokladala otázka písania *y*. Predovšetkým toto písmeno dodáva nášmu pravopisu historický a etymologický charakter, pretože vo výslovnosti spisovného jazyka niet rozdielu medzi tzv. tvrdým *y* a mäkkým *i*, je len jedno *i*, ktoré sa označuje dvoma písmenami. Argumenty za ponechanie ypsilonu *i* proti nemu, za jeho odstránenie treba posudzovať s hľadiska funkcie pravopisu.

Proti *y* uvádzaly sa tieto dôvody: Tzv. tvrdé *y* v slovenčine nereprezentuje osobitnú hlásku s úlohou významove rozlišovacou, nie je fonémou, ani variantom hlásky *i*. Jediné *i*-ovej fonéme v slovenčine mala by odpovedať jediná graféma. Písmeno *y* je v slovenskom pravopise historický prežitok, ktorý robí najviac ťažkosti pri učení pravopisu v škole i mimo školy. Doteraz pri vyučovaní slovenčiny sústreďovala sa pozornosť na pravopis; po reforme by sa mohlo venovať viacej času gramatike a štylistike. Pravopis by sa učil súčasne s výslovnosťou, o ktorú by sa mohol opierať.

Za ponechanie *y* hovoria zas tieto dôvody: Písmeno *y* je v dnešnej pravopisnej sústave pevne začlenené. Jeho odstránenie zmenilo by tradíciu ustálený optický obraz slov. Spisovný jazyk ako jazyk zväčša písaný a čítaný stratil by dôležitý rozlišovací prostriedok v homonymných slovách, ako *byť* : *biť*, *vyť* : *viť*, *my* : *mi* ap. Písmeno *y* je pomôckou na rozlišovanie tzv. tvrdých a mäkkých vzorov pri skloňovaní: *dub*, *duby* — *stroj*, *stroje* — *ruka*, *ruky* — *ulica*, *ulice*; *dobrý* — *cudzí* atď. — Reforma pravopisu odstránením ypsilonu dostala by charakter radikálnosti a priniesla by so sebou pretrhnutie tradície, porušenie pravopisných súvislostí s ostatnými slovanskými jazykmi, najmä s českým, a predovšetkým — ako každá veľká pravopisná reforma — národohospodárske škody (pretláčanie učebníc a inej literatúry, nacvičovanie nového pravopisu atď.). — Odstránenie ypsilonu teda nie je vec taká jednoduchá, ako sa to môže zdať na prvý pohľad. Vidno to už zo skutočnosti, že vzniklo niekoľko návrhov na riešenie „ypsilonovej“ otázky (porov. E. Pauliny a J. Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948).

Dnes i bývalí zastancovia radikálnej reformy uznávajú (porov. SR XVI, 1950—1951, č. 9—10, 269), že tu radikalizmus bol nedomyslený. Odstránila by sa jedna ťažkosť — písanie *y* najmä v tzv. vybraných slovách, kde ho možno odôvodniť len etymologicky alebo historicky, ale vznikly by iné ťažkosti s označením *ď*, *ť*, *ň*, *ľ*. V terajšom systéme úsporne sa využíva okolnosť, že v slovenčine pôvodné *i*, *e* spája sa v domácich slovách s palatálnymi spoluhláskami, ktoré v mnohých tvaroch alternujú s nepalatálnymi *d/ď*, *t/ť*, *n/ň*, *l/ľ*: *pán* — *páni*, *žena* — *žene* — *ženin* ap. Toto pravidlo platí pre domáce slová s výnimkami, ktoré možno ľahko vymenovať. Preto je možné pred *e*, *i*, *ia*, *ie*, *iu* v terajšom systéme *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* neoznačovať a tým usporiť písanie mäkčeňov. Analogiou sa odôvodní písanie *i* v podobných prípadoch, kde sa alternácia zrušila (*matka* — *matkin* ako *žena* — *ženin*, vysl. „že-ňin“ ap.).

Takto možno funkciu *y* v slovenskom pravopise prehodnotiť: je predovšetkým znakom „tvrdosti“, nepalatálnosti spoluhlások *d*, *t*, *n*, *l* pred *i* (z pôvodného *y*). Toto funkčné prehodnotenie *y* musí mať vplyv i na náležité hodnotenie tzv. ypsilonových chýb v jazykovej výchove, ktoré sa doteraz zväčša preceňovali.

Z návrhov na odstránenie *y* ostáva teda v elaboráte Pravidiel len návrh,

aby sa v základnom tvare minulého času a podmienovacieho spôsobu množného čísla na *-li/-ly* (v tzv. prídavku *l-vom*) písalo len *-i* (ako je napr. i v ruštine) bez ohľadu na to, s akým podmetom sa spája: *Chlapi robili, duby stáli, ženy riadili, deti plakali, mestá sa budovali, holuby lietali, zajace bežali* atď. Odôvodňuje sa tým, že vo výslovnosti tvary na *-ly/-li* rozlišujú sa v spisovnom jazyku i v nárečiach len zriedka (napr. v časti nárečí Hontu, Gemera a Novohradu, kde za *y* je dnes *e*: *chlapi robili* — *žene hrabale*); v nárečiach, ktoré majú *ʔ*, vyslovuje sa v oboch tvaroch *-ʔi* (najmä na strednom Slovensku); v nárečiach, ktoré nemajú *ʔ*, vyslovuje sa v oboch tvaroch rovnako *-li*. Podobne ani v spisovnej výslovnosti sa nerobí rozdiel medzi obidvoma tvarmi. Praktický dôvod je skutočné uľahčenie pravopisu bez narušenia doterajšieho systému. V praxi robily sa tu chyby najmä v takých prípadoch, kde veta nebola dosť priehľadná, takže shoda prísudku s podmetom nebola evidentná (porov. SR XVI, 1950—1951, 261—64). K tomuto zjednodušeniu už dávno smeruje vývin v našom jazyku.

Okrem tejto systémovej zmeny návrh počíta s úpravou písania jednotlivých slov, kde písmeno *y* nie je odôvodnené ani etymologicky, napr. *bysťu*, *pijatyka*, *saryga*, *syryp*.

Písmeno *y* ostáva inak v koreňoch slov i v koncovkách podľa doterajších zásad. Z tvarov robí ťažkosti nom. pl. adjektív v mužskom rode živ. (*pekní chlapci*), kde z nepriamych pádov (*pekných chlapcov*...) preniesla sa výslovnosť *d, t, n, l*, ale písanie *i* ostalo.

2. Predložky *s, so* a *z, zo*.

Doterajšie pravidlá o písaní predložiek *s, so* a *z, zo* patrily k najťažším bodom slovenského pravopisu. Ako je známe, predložky *s, z* vo výslovnosti prispôsobujú sa začiatkovej hláske slova, pred ktorým stoja. Podľa platných Pravidiel píše sa nie podľa výslovnosti, ale podľa významu. Donedávna sa učilo, že predložka *s, so* spája sa s tromi pádmi: s inštrumentálom, s genitívom a s akuzatívom. I keď sa už prijíma chápanie *so (s)* vo význame „asi“ ako príslovky, resp. častice (porov. SR XII, 1946, č. 1—2, 56), i keď predložka *s, so* s inštrumentálom sa ľahko určuje, predsa ostávajú ťažkosti pri rozlišovaní predložiek *s, so* a *z, zo* s genitívom. Terajšie poučky sú pomerne složité, takže chyby robia i značne školení ľudia. Preto zjednodušenie pravidiel o písaní predložiek *s, z* je nevyhnutné. Bola by tu možnosť písať len jednu predložku, a to *z*, ako sa píše napr. v poľštine. Toto *z* by sa vyslovovalo pred nasledujúcou neznelou spoluhláskou ako *s*, pred znelou, zvučnou spoluhláskou alebo pred samohláskou ako *z*. No tomuto riešeniu odporujú prípady *s nami, s vami, s nimi, s ním, s ňou, so mnou*, kde sa vyslovuje predložka *s* pred sonórnymi spoluhláskami i vokalizované *so* s neznelým *s*. Okrem toho pri týchto predložkách zreteľne vystupujú dve skupiny významov: 1. význam spoločenstva, sociatívny (spolu s niekým, s niečím) a 2. význam smerovania šora dolu, s povrchu dolu alebo von atď. Pri

predponách podľa doterajších vývinových tendencií iné riešenie ani nie je možné, len aby sa písaly dve predpony podľa výslovnosti *s-* alebo *z-*. Ak ostanú dve predložky, pravda, odlišené významovo podľa pádov, nie podľa výslovnosti, zachová sa paralelnosť: dve predpony — dve predložky *s/z*. Podľa posledného návrhu bude sa písať s genitívom len *z*, *zo*, s inštrumentálom len *s*, *so*. Pritom výslovnosť — okrem uvedených výnimiek typu *s ním*, *so mnou*... — závisí od povahy hlásky na začiatku slova, s ktorým sa predložka spája, t. j. pred znelými a sonórnymi konsonantami a pred vokálmi vyslovuje sa *z*, pred neznelými *s*, vokalizovaná forma vyslovuje sa vždy „*zo*“ (okrem prípadu *so mnou*).

Složené predložky ako *zponad*, *zpopod*, *zpoza* s genitívom budú sa písať *so z-*.

Pravidlo o písaní predložky *z*, *zo* s genitívom a *s*, *so* len s inštrumentálom znamená veľké uľahčenie slovenského pravopisu.

3. Predpony *s-*, *z-*, *zo-*.

Pri predponách *s-*, *z-*, *zo-* čiastočné zjednodušenie poučiek sa uskutočnilo už pri vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940. Pôvodný návrh, ako je známe, bol omnoho širší (porov. SR VII, 1938—1939, 135 n.). Nedôslednosti v Pravidlách z r. 1940 ostaly pri dodatočnej zmene pôvodného návrhu (porov. SR XVI, 1950—51, 266: *sveriť* — *zverenec*, *znášať* — *snášateľný*, *zvaliť* — *sraziť*...). V prípadoch, kde predpona *s-*, *z-* má úlohu perfektivizujúcu, píše sa už doteraz podľa výslovnosti: pred neznelou spoluhláskou píše sa neznelé *s-*, pred znelou (párovou) spoluhláskou, pred zvučnou (sonórnou) spoluhláskou a pred samohláskou píše sa *z-*, napr. *horieť* — *zhorieť*, *chudnúť* — *schudnúť*; *blednúť* — *zblednúť*, *peniť sa* — *speniť sa*; *zniesť*, *zmäknúť*, *zlákať*, *zrúbať*, *zaktivizovať* atď.

Podľa nového návrhu Pravidiel majú sa písať foneticky tieto predpony aj v takých prípadoch, kde sa doteraz písaly podľa významu obdobne ako predložky *s*, *so*, *z*, *zo*. Keď predpona *s-*, *so-* dodáva slovu význam pohybu shora dolu, preč s povrchu alebo dovedna, píše sa doteraz ako *s-* bez ohľadu na výslovnosť. I tu sa navrhuje písať *s-* len pred neznelou spoluhláskou a *z-* pred znelou a zvučnou spoluhláskou a pred samohláskou bez ohľadu na spomínané významové rozlišovanie. Predpona *zo-* v shode s výslovnosťou má byť len jedna: *zosadiť*, *zoľtať*, *zobrať* ako *zodrať*... So *z-* bude sa písať nielen sloveso, ako napr. *zbierať*, ale i všetky deverbátiva, ako napr. *zber*, *zbor*, *zborový*, *zborník*... Slová, ktorých význam sa v písme rozlišoval podľa predpony *s-* alebo *z-*, majú sa písať jednotne. Napr.: *znášať*: 1. nosiť dolu alebo dovedna i 2. trpieť (napr. o bolesti); *správa*: 1. novina, chýr i 2. vedenie, riaditeľstvo (podniku ap.) atď.

Podobne podľa výslovnosti by sa ustálilo písanie prísloviak, ktoré vznikly z predložkových výrazov: *sčasti*, *spočiatku*, *spravidla*, *sprvu*, *sprava*... Pretože je tu živá spojitosť s predložkou *z* a genitívom *mena*,

možno odôvodniť i písanie *zčasti, zpočiatku, zpravidla, zprvu, zprava*... Táto otázka ostáva na širšiu diskusiu. V návrhu je ponechaný doterajší spôsob písania. Pracovníci ÚSJ v tomto čase klonia sa však k riešeniu písať podľa výslovnosti, pretože by sa tým zachoval jednotný princíp pri predponách sloves a deverbatívnych substantív aj pri složených príslovkách.

Osobitne treba uvažovať o jednotlivých slovách, v ktorých sa doteraz na začiatku písalo *s-*, ale vo výslovnosti bolo kolísanie medzi *s-* a *z-*. Sú to napr. slová *smer, smerovať, smernica, smerné* (číslo), *smena, smes, smier, smluva, smysel, svah, sval, sloh, slohový*... Ich neustálená výslovnosť vysvetľuje sa tým, že vedomie o ich složenosti z predpony *s-* a základného slova so začiatočnou sonórnou spoluhláskou je zastreté. Sonórne spoluhlásky sa v slovenčine hodnotia ako znelé len na hranici slov (morfém), inak sa čo do znelosti hodnotia ako neutrálne (porov. štúdiu Š. P e c i a r a v SR X, 1942—43, 197 n.).

Sonórne spoluhlásky *m, n, ň, v, l, r* môžu sa spájať i s neznelou spoluhláskou, ak sa nepociťuje ako predpona, napr. *smiať sa, snívať, sviatok, slovo* ap. Výslovnosť a písanie staršej vrstvy slov, ako sú *smeti, smotana, smrť, svedok, svedomie, svorný* a i., sú pevné. Pri niektorých z nich výslovnosť so *s-* súvisí azda s pôvodnou slovanskou príslovkou *s-* (porov. H o l u b—K o p e č n ý, *Etymologický sborník jaz. čes.*, Praha 1952, 342, 325). K tejto skupine slov sa pripájajú i slová novej vrstvy, pôvodne knižné, ako je *sloh, sloha, slohový* (ale sloveso *složiť*, vysl. *zložiť*), *snem, snemovať*... Pri oboch týchto skupinách slov bez jazykovedného historického rozboru hovoriaci si neuvedomuje ich složenosť z predpony *s-* a zo základu slova, začínajúceho sa na sonórnu spoluhlásku, preto je možný taký mocný vplyv grafickej podoby na výslovnosť. Existuje teda popri sebe dvojaká výslovnosť: „*smer*“ i „*zmer*“, „*smena*“ i „*zmena*“, „*smluva*“ i „*zmluva*“, „*svach*“ i „*zvah*“ atď. Napr. pri slove *smer* ortoepické pravidlá (porov. H. B a r t e k, *Správna výslovnosť slovenská*, 296) predpisujú výslovnosť so *z-* (*zmer*), ale v praxi — okrem niektorých divadiel a čiastočne i rozhlasu a škôl — vyslovuje sa zväčša so *s-* (*smer*). Ide o slovo spisovného jazyka, ktoré sa v nárečiach zriedka vyskytuje (napr. v Turci s výslovnosťou *zmer* podľa mojich vlastných pozorovaní i podľa M. K á l a l a, *Slovenský slovník*, B. Bystrica 1923, 619), preto sa pri ňom vybavujú skôr predstavy zrakové ako sluchové. Doterajší spôsob písania umožňuje dvojakú výslovnosť, ale pri novej úprave pravopisu tu treba rozhodnúť najprv o správnej výslovnosti. V tomto a podobných prípadoch za výslovnosť so *z-* hovorí okolnosť, že sa taká výslovnosť pokladala doteraz za vzornú, za výslovnosť so *s-* svedčí skutočný úzus, jazyková prax priemerných príslušníkov spisovného jazyka. O týchto slovách sa iste bude ešte hodne diskutovať.

4. Kvantita v domácich slovách a tvaroch.

Kvantita v spisovnej slovenčine ešte nie je náležite preskúmaná, preto sa stáva, že v rozličných vydaniach Pravidiel mení sa kvantita jednotlivých slov, akoby to bola otázka pravopisná. I v novom návrhu sa ustalať v niektorých slovách iná kvantita, než vo vydaní Pravidiel z r. 1940. Napr.: *ne-nasýtny*, *nezabúdka*, *nadávka* a i.

Okrem jednotlivých slov nový návrh upravuje kvantitu a) tzv. vkladných hlások v gen. plur. typu *výher* : *výhier*, b) v slovesných tvaroch typu *hádžuci* : *hádžuci* a c) v zámenných tvaroch typu *našich* : *naších*, *našim* : *naším*.

a) Stredoslovenské rytmické krátenie nezachováva sa vždy v písanom jazyku podľa doterajších noriem. Ide najmä o tvary, kde aspoň v jednej slabike je dvojhláska. V doterajších Pravidielach v gen. plur. ženského i stredného rodu po dlhej slabike pokladali sa za spisovné tvary s krátkou vkladnou samohláskou -e- alebo -o-: *výhra* — *výher*, *túžba* — *túžob*, *číslo* — *čísel*, *lýtka* — *lýtok* — proti tvarom s vkladnou dvojhláskou -ie- po predchádzajúcej krátkej slabike: *cifra* — *cifier*, *mydlo* — *mydiel* ap. No v praxi veľmi často sa vyskytujú tvary s dvojhláskou i po dlhej slabike: *výhier*, *čísiel*, *vlákien*, *krídiel* a i. V novom návrhu ako spisovné uvádzajú sa dvojtvary: *výhra* — *výher* i *výhier*, *číslo* — *čísel* i *čísiel* s krátkou vkladnou samohláskou -e- i s dvojhláskou -ie-. V diskusii sa ukáže, či dvojtvary v tomto prípade i v iných prípadoch obstoja a či sa potom definitívne uzákonia.

b) V slovesných tvaroch prítomného typu *píšući*, *hádžuci* podľa doterajších Pravidiel (porov. vyd. 1949, str. 49) nezachovávalo sa pravidlo o krátení druhej dlhej slabiky. Krátila sa len posledná slabika. Podľa nového návrhu má sa tu krátiť nielen posledná, ale i predposledná slabika: *píšući*, *hádžuci*. Podobné pravidlo platilo už doteraz v tvaroch typu *čitavam*, *čitavaš*. Touto úpravou sa ruší nepotrebná výnimka z rytmického krátenia.

c) Podľa návrhu má sa zmeniť kvantita v tvaroch zámen v pluráli v smysle tendencií vo výslovnosti i v písme. V tvaroch plurálu privlastňovacích zámen a osobného zámena *on* majú byť dlhé koncovky *naších*, *naším*, *našími* a *ích*, *k nim*, *o nich* (ale: *naši*, *s nimi*), pretože sa v slovenčine kvantita zámen približuje kvantite adjektív *cudzích*, *cudzím* atď. Doteraz dĺžka bola len v instrumentáli singuláru s *naším*, *s nim*. V týchto prípadoch stredoslovenská kvantita nie je jednotná. Nová úprava vychodí v ústrety už existujúcim tendenciám a znamená zjednodušenie: tvary *naším*, *naších* ... majú byť vždy dlhé, len tvary *naši*, *s nimi* ostávajú krátke. Aj táto úprava zaslúži si však dôkladné prediskutovanie.

5. Kvantita v cudzích slovách.

V novom návrhu kvantita cudzích slov označuje sa dôsledne podľa dnešnej výslovnosti, a to najmä v tých prípadoch, kde v doterajších Pravidlách boli nedôslednosti. Bude sa teda označovať dĺžka v prípadoch, ako je *séria*, *drogéria*, *antológia*, *biológia*, *biológ*, *filológia*, *filológ* a i. Zmeny v kvantite cudzích slov len dôslednejšie uplatňujú doterajší princíp: označovať i v cudzích slovách dĺžku samohlások podľa skutočnej bežnej výslovnosti.

6. Rozdeľovanie slov na konci riadku.

Pravidlá o rozdeľovaní slov na konci riadku sa zjednodušujú takým spôsobom, že sa proti doterajším poučkám uplatňujú viac mechanické zásady. Ide o vec čisto praktickú, ktorá závisí od náhody, či nám na konci riadku ostáva dosť miesta, aby sme tam mohli napísať celé slovo, a či ho musíme rozdeliť, časť z neho preniesť na nový riadok. Pri složených slovách, ak si ich složenie dostatočne uvedomuje priemerný príslušník spisovného jazyka, zachováva sa pravidlo o delení na švíku složenia. V ostatných prípadoch jedna spoluhláska medzi dvoma samohláskami pripája sa k nasledujúcej samohláske; dve spoluhlásky medzi samohláskami sa rozdeľujú tak, že jedna ostáva na konci riadku, druhá sa prenáša na nasledujúci riadok; pri troch a viac spoluhláskach jedna ostáva na konci riadku, ostatné sa prenášajú na nasledujúci riadok, ak si jasne neuvedomujeme morfológické složenie slova. Podľa novej úpravy má byť pri rozdeľovaní slov viac voľnosti než doteraz.

7. Veľké písmená.

Pravidlá o veľkých písmenách ostávajú v podstate nezmenené. Uvádza sa viac príkladov, pojem vlastného mena sa spresňuje, takže i poučky o veľkých písmenách sa zdokonaľujú.

8. Interpunkcia.

Pravidlá o kladení rozdeľovacích znamienok sa spresňujú. Pracovníci ÚSJ nie sú si všetci istí, či nové pravidlo o rozlišovaní tesného a voľného prívlastku a o kladení čiarky len pred voľným prívlastkom, ktorý nemožno vynechať bez narušenia významu, nebude v praxi ťažké, t. j. či by nebolo jednoduchšie pravidlo, že rozvitý prívlastok postavený za podstatné meno vždy sa oddeľuje čiarkou. Napr. podľa doterajších Pravidiel vo vete „Časti národa, odtrhnuté od svojho celku, časom hynú“ písaly sa čiarky, podľa nového návrhu by tu čiarky nemaly byť, pretože tu ide o tesný prívlastok, ktorý nemožno vynechať bez narušenia smyslu vety (veta „Časti národa časom hynú“ má iný význam než pôvodná veta). Táto otázka ostáva na širšiu diskusiu.

*

Okrem uvedených otázok, ktoré sú čisto pravopisné, alebo aspoň s pravopisom tesne súvisia, v predbežných diskusiách hovorilo sa aj o iných problémoch, týkajúcich sa správnej výslovnosti, gramatických tvarov, správnosti slov a slovných spojení a i. Neprijaly sa návrhy na odstránenie písmena a hlásky *ä*, písmena a hlásky *ŕ*, na rozpisovanie dvojhlásky *uo* a odstránenie písmena *ô*. V duchu tendencii bežnej výslovnosti navrhuje sa len dvojaká výslovnosť slabík *le*, *li*. Ani o tomto bode pracovníci ÚSJ nemajú všetci jednotnú mienku, preto otázka ostáva na širokú diskusiu.

V pravopise a gramatickom úvode je mnoho úprav, ktoré znamenajú zlepšenie a spresnenie doterajších pravidiel o skloňovaní, časovaní, o tvorení slov odvodzovaním ap.

Pri niektorých otázkach, ako napr. pri tvaroch *vtáčik*, *vtáčika* — *vtáčka*, pri príponách *-isko* a *-ište* a i. niet shody v náhľadoch, preto sa o nich bude ešte diskutovať.

Pri cudzích slovách nový návrh vychodí zo skutočnosti, že slovenčina je flexívny jazyk, a že teda i cudzie slová obmeňujeme a ohýbame všade, kde je to len možné. Preto popri neobmenených tvaroch typu *Margita Figuli* navrhujú sa i tvary typu *Margita Figuliová*, keďže tvar hovorovej reči *Figulička* nemožno dosť dobre uzákoníť ako spisovný.

O dvojtvaroch slovenská verejnosť má zlú mienku od tých čias, ako sa zosmiešnilo heslom: „Aj tak sa môže, aj tak sa môže.“ Lenže dvojtvary v každom jazyku existujú; nemožno odškriepiť dvojtvary napr. v genitive singuláru v prípadoch, ako je *od pondelku*, *s pondelka na utorok* ap. Ak nechceme spisovný jazyk upravovať lineárne, násilne, musíme v ňom trpieť i dvojtvary, ktoré sa časom môžu rozlíšiť funkčne (významove, štylisticky) alebo jeden z nich môže zaniknúť.

Pri novej úprave Pravidiel nahrádzaly sa niektoré neproduktívne, zastaralé prípony živými, produktívnymi, ako napr. prípona deverbativ na *-lý* (príponami *-ný*, *-tý*), prípona *-ište* (príponou *-isko*) a i.

Pri chystaní nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu si uvedomujeme, že ešte nie je možné Pravidlá vypracovať ako príručku čisto pravopisnú, pretože nemáme ani normatívnu gramatiku, ani normatívny slovník. Pravidlá i v novom vydaní budú obsahovať mnoho poučiek gramatických i ortoepických a obšírny slovník, kde sa uvádza základná časť slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, pravda, bez nároku na úplnosť.

Návrh na novú úpravu Pravidiel nie je bez nedostatkov. Celkove je vypracovaný na jednotných princípoch, ale v jednotlivostiach sú nedôslednosti v samom elaboráte. V definitívnom vydaní také nedôslednosti by nemohly ostať; v dočasnom vydaní môžu práve rozprúdiť diskusiu.

Slovenskí jazykovední pracovníci sú presvedčení, že diskusia o pravopise ukáže v celej šírke stav súčasného spisovného jazyka a bude východiskom pre hlbšie štúdium spisovnej slovenčiny, pre jej pestovanie vedeckou prácou i jazykovou výchovou v najširšom smysle slova. Cieľom nám

bude vysoká úroveň jazykovej kultúry, aby sme v spisovnej slovenčine mali dokonalý vyjadrovací a dorozumievací prostriedok, dôstojný socialistickej epochy.

K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy

Štefan Peciar

Návrh nových Pravidiel slovenského pravopisu, ktorý vypracoval kolektív Ústavu slovenského jazyka SAVU a ktorý sa v letných mesiacoch t. r. dostáva do rúk pracujúcich na pripomienky, obsahuje niekoľko bodov, v ktorých sa má upraviť náš doterajší pravopis. Hlavné body pravopisnej úpravy sú uvedené v predslove návrhu.

Čitateľom Slovenskej reči sú chystané pravopisné úpravy viac-menej známe, pretože ide v podstate o zjednodušenie a uľahčenie nášho pravopisu v tých bodoch, v ktorých sa náš doterajší pravopis pocíťoval v praxi ako ťažký. O všetkých príslušných otázkach sa u nás už dlho diskutuje a písali sme o nich aj v Slovenskej reči. (Porov. naposledy článok *O demokratizácii pravopisu*, SR XVI, str. 257 n.)

Keďže však naši čitatelia budú mať teraz v ruke celý návrh a v ňom presné znenie jednotlivých poučiek, ku ktorým majú zaujať svoje stanovisko, pokladáme za potrebné podať k jednotlivým paragrafom a poučkám návrhu podrobnejší komentár. Preto sme tento článok osnovali tak, že uvádzame najprv presné znenie príslušných poučiek a potom jednotlivé poučky komentujeme, prípadne rozvádžame a osvetľujeme. Vybrali sme si z celých Pravidiel zatiaľ štyri javy: kvantitu cudzích slov, vokalizovanie predložiek, rozdeľovanie slov a pisanie čiarky. V prvých číslach budúceho ročníka prinesieme postupne komentár k ostatným dôležitým paragrafom a poučkám návrhu.

Okrem ilustrujúcich príkladov zachováваме aj v tomto článku doterajší pravopis, a to aj v častiach, ktoré citujeme z návrhu Pravidiel, hoci v návrhu samom sa už používa nový pravopis.

Kvantita cudzích slov.

Návrh Pravidiel.

§ 47. Kvantitu (dĺžku) samohlások v cudzích slovách píšeme podľa ich dnešnej slovenskej ustálenej výslovnosti.

Pre prax sú tu dôležité najmä tieto zásady:

1. Cudzie feminína na *-ia*, neutrá na *-ium* a maskulína na *-ius* majú predchádzajúcu slabiku dlhú, ak je pred *-ia*, *-ium*, *ius* jedna znelá alebo zvučná spoluhláska. Napr. slová na *-agógia* (demagógia, pedagógia), *-fília* (hemofília), *-fóbia* (androfóbia), *-fónia* (eufónia, kakofónia), *-génia* (antropogénia), *-gónia* (agónia, kozmogónia, glotogó-

nia), -*gýnia* (mizogýnia), -*chrómia* (homochrómia), -*chrónia* (diachrónia), -*lógia* (antológia, biológia, filológia), -*mánia* (megalománia), -*nómia* (agronómia, autonómia), -*nýmia* (metonýmia), -*pédia* (ortopédia), -*tómia* (anatómia); -*ária* (Mária, kalvária), -*árium* (štatárium), -*áriu* (Máriu); -*éria* (séria, drogéria), -*érium* (klimaktérium), -*ériu* (Tibériu); -*íria*, -*ýria* (empíria, Sýria), -*írium* (delírium), -*íriu* (Sírriu); -*ória* (filagória), -*órium* (konzistórium); -*úria* (kúria), -*úrium* (telúrium); -*ádium* (rádium), -*ádiu* (rádiu); -*ázia* (abrázia), -*ázium* (gymnázium), -*édiu* (médiu), -*élium* (afélium, perihélium), -*émia* (astémia, chémia, prémia), -*énium* (biénium, decénium, milénium), -*éniu* (génriu), -*ínium* (aluminium); -*ízia* (divízia, kolízia), -*ódia* (paródia), -*ódiu* (alódiu), -*ónia* (ceremónia), -*ónium* (amónium), -*ózia* (ambrózia, erózia), -*óniu* (nónriu), -*údiu* (prelúdiu), -*úvium* (alúvium, dilúvium), -*úzia* (ilúzia) a i.

V ý n i m k u tvoria grécke slová na -*gamia* (bigamia, polygamia) a menší počet iných odborných termínov gréckeho pôvodu, pokiaľ majú iné zakončenie než slová uvedené v prvom pravidle. Napr.: *adynamia*, *autokefalia*, *hemoragia*, *filatelia* a i.

2. Cudzie feminína na -*ia*, neutrá na -*ium* a maskulína na -*iu* majú predchádzajúcu slabiku krátku, ak je pred koncovým -*ia*, -*ium*, -*iu* jedna neznená spoluhláska alebo skupina spoluhlások. Napr. slová na -*apia* (terapia), -*grafia* (biografia, bibliografia, agrafia), -*kracia* (demokracia, plutokracia), -*patia* (sympatia, antipatia), -*trofia* (atrofia, hypertrofia), -*typia* (neotypia, autotypia), -*zofia* (filozofia), -*sia* (pasia, depresia, emisia, demisia, komisia, diskusia, pertusia), -*xia* (profylaxia, anexia, ortodoxia); *averzia*, *beletria*, *symetria*, *extenzia*, *expanzia*, *ekurzia* a mn. i.

V ý n i m k u tvoria slová *kópia*, *utópia*.

3. Cudzie feminína na -*cia* (a neutrá na -*cium*), ku ktorým adjektívum znie na -*čný*, majú predchádzajúcu slabiku dlhú, ak je táto slabika otvorená, t. j. ak samohláska predchádza bezprostredne pred -*cia* (-*cium*). Napr.: *rezolúcia* — *rezolučný*, *germanizácia* — *germanizačný*, *ionizácia* — *ionizačný*, *promócia* — *promočný*, *koalícia* — *koaličný*; *beneficium* — *benefičný* ap.

4. Cudzie feminína na -*cia* (a neutrá na -*cium*), ku ktorým adjektívum znie na -*čný*, majú predchádzajúcu slabiku krátku, ak je táto slabika zatvorená, t. j. ak medzi koncovým -*cia* (-*cium*) a predchádzajúcou samohláskou je spoluhláska alebo skupina spoluhlások. Napr.: *garancia* — *garančný*, *konferencia* — *konferenčný*, *reakcia* — *reakčný*, *afekcia* — *afekčný*, *konfekcia* — *konfekčný*, *ekvinokcium* — *ekvinokčný* ap.

5. Cudzie feminína na -*cia* (gréckeho pôvodu), ku ktorým odvodené prídavné meno znie na -*tický*, majú predchádzajúcu slabiku vždy krátku. Napr.: *demokracia* — *demokratický*, *akrobacia* — *akrobatický*, *diplomacia* — *diplomatický* a i.

6. Cudzie maskulina, ktoré sa končia na spoluhlásku a významove zreteľne súvisia s femininami na *-ia*, majú v poslednej slabike rovnakú kvantitu ako príslušné femininum v tej istej etymologickej slabike, t. j. dĺžku, ak aj femininum má dĺžku, a krátkosť, ak aj femininum má krátkosť. Napr.: *pedagógia* — *pedagóg*, *germanofóbia* — *germanofób*, *mizogýnia* — *mizogýn*, *filológia* — *filológ*, *biológia* — *biológ*, *agronómia* — *agronóm*, *ortopédia* — *ortopéd*, *anatómia* — *anatóm* ap. Ale: *bibliografia* — *bibliograf*, *demokracia* — *demokrat*, *homeopatia* — *homeopat*, *filozofia* — *filozof* ap.

Pri ostatných maskulínach cudzieho pôvodu, zakončených na spoluhlásku, býva kvantita poslednej slabiky raz dlhá, raz krátka. Všeobecné pravidlo tu nemožno stanoviť. Kvantita jednotlivých slov je uvedená v abecednom slovníku.

7. V predposlednej slabike majú dĺžku slová na *-ánum* (sámum), *-ánum* (arkánium, Herkulánium), *-átum* (dátum, fátum, ultimátum), *-ánuš* (Jánus), *-átus* (adlátus), *-ázus* (kázus); *-áza* (báza, fáza), *-éza* (syntéza), *-íza/-ýza* (kríza, ftíza, analýza), *-óza* (celulóza, skleróza, laktóza), *-úza* (medúza, ale *ceruza* je domáce slovo); *-énum* (plénium), *-érum* (sérum), *-étum* (konkrétum); *-ébus* (rébus), *-óbus* (glóbus), *-éruš* (klérus); *-ínium* (Palatínium, Rudolfinum), *-ívum* (adjektívum, gerundívum), *-ízum* (vízum); *-órum* (dekórum), *-ótum* (faktótum), *-ózum* (rigorózum).

8. Cudzie slová zakončené na *-x* majú poslednú slabiku krátku. Napr.: *klimax*, *index*, *syntax*, *prax*, *bórax* a i.

§ 48. Pri odvodzovaní slov od základov cudzieho pôvodu kmeňové krátky samohlásky sa nemenia, dlhé samohlásky niekedy ostávajú nezmenené, inokedy sa skracujú.

1. Dĺžka poslednej kmeňovej slabiky sa ne skracuje pred odvodzovacími príponami *-ný* (*-nosť*), *-ový* a *-ský*. Napr.: *difúzia* — *difúzny*, *nervóza* — *nervózny*, *pakfón* — *pakfónový*, *citrón* — *citrónový*, *chróm* — *chrómový*, *jód* — *jódový*, *platón* — *platónsky*, *Homér* — *homérsky*.

2. Dĺžka kmeňovej slabiky sa zpravidla skracuje pred odvodzovacími príponami *-čný* (pri slovách na *-cia*, *-cium*), *-ický*, *-atický*, *-ita*, *-ista*, *-izmus*, *-ovať*, *-izovať* a pred tými odvodzovacími príponami, ktoré sú vždy dlhé, ako napr.: *-ár* (*-iar*), *-áž*, *-álny*, *-át*. Prikklady: *rezolúcia* — *rezolučný*, *informácia* — *informačný*; *kalória* — *kalorický*, *melódia* — *melo-dický*, *melanchólia* — *melancholický*, *schéma* — *schematický* — *schematizmus*, *fonéma* — *fonematický*, *morféma* — *morfematický*, *systém* — *systematický*, *dráma* — *dramatický* — *dramatizovať*; *ideál* — *idealista* — *idealizmus* — *idealizovať*, *impérium* — *imperidlný* — *imperialista* — *imperializmus*, *materiál* — *materiálny* — *materialista* — *materializmus* — *materializovať*; *gymnázium* — *gymnaziálny* — *gymnazista*; *imúnny* — *imunita*, *formálny* — *formalita*, *indivídium* — *individuálny* — *individualista* — *individualizmus*; *história* — *historický* — *historizmus* — *historizovať*, *hyp-*

nóza — *hypnotický* — *hypnotizmus* — *hypnotizovať*, *irónia* — *ironický* — *ironizovať*, *harmónia* — *harmonický* — *harmonizovať*, *telefón* — *telefonický* — *telefonista* — *telefonovať*; *antifóna* — *antifonár*, *milión* — *milónár*; *kartón* — *kartonoval* — *kartonáž*, *špión* — *špionáž*; *báza* — *bazálny*, *médium* — *mediálny*, *múzeum* — *muzeálny*; *vikár* — *vikariát*, *notár* — *notariát*, *sekretár* — *sekretariát*, *konkubína* — *konkubinát*.

3. Pred príponami *-ický*, *-ista*, *-ita*, *-izmus*, *-ovať* sa však kmeňová samohláska *neskracuje*, ak kmeň je jednoslabičný. Napr.: *mýtus* — *mýtický*; *sféra* — *sférický* (ale *atmosféra* — *atmosferický*, *hetéra* — *heterický*); *gážista*, *sólista*, *trémista*; *cár* — *cárizmus* — *cárovať*, *tréma* — *strémovať*, *chróm* — *chrómováť*, *jód* — *jódovať* a i.

Komentár.

Náš pravopis je vybudovaný na základnej zásade zachytávať pokiaľ možno verne výslovnosť (tzv. fonologický princíp). Jedným z prejavov tejto zásady je aj označovanie dĺžky samohlások. V domácich slovách veľmi presne rozlišujeme dlhé samohlásky od krátkych. Táto zásada sa uplatňuje aj v slovách cudzieho pôvodu, ktoré alebo zdomácnely všeobecne, alebo sa bežne používajú aspoň v nejakom odbore ľudskej činnosti. V takýchto zdomácnených alebo aspoň zaužívaných slovách cudzieho pôvodu označujeme v našom pravopise dĺžku samohlások práve tak ako v domácich slovách. Niet tu v podstate nijakého rozdielu medzi slovami, ktoré sa stali celonárodnými (napr. *komunálny*, *prémia*, *história*, *múzeum* ap.), a medzi odbornými termínmi, ktorých je obrovské množstvo.

Z doterajších vývojových tendencií nášho pravopisu možno zistiť zásadu, že sa v slovách cudzieho pôvodu dlhá samohláska označuje tam, kde ju vyslovujeme. Ak je v niektorých slovách nedôslednosť v označovaní dĺžky, je to odraz kolísania výslovnosti.

Poučné sú najmä prípady, kde sa podľa doterajších pravopisných pravidiel žiada písať krátke samohlásky, ale v praxi preniká dĺžka. To nasvedčuje, že sa vo výslovnosti prevzatých slov tvoria isté typy, v ktorých preniká dĺžka.

Azda najbohatším takýmto typom sú podstatné mená na *-ia* (žen. rodu), *-ium* (stred. rodu), *-ius* (muž. rodu), ak pred *-ia*, *-ium*, *-ius* predchádza jedna znelá alebo zvučná spoluhláska (1. pravidlo). Takýchto slov je veľké množstvo. Niektoré z nich písaly sa podľa doterajších Pravidiel s krátkou samohláskou. Ale vo výslovnosti tu dnes preniká všade dĺžka. Napr. slová na *-lógia* (*biológia*, *analógia*, *antológia*) sa dnes vyslovujú temer dôsledne s dlhým *ó* a vo väčšine rukopisov sa tak i píše. Dĺžka tu preniká postupne aj do tlačeneho textu. Prirodzene, že sa aj slová na *-éria* (*séria*, *drogéria*) vyslovujú s dlhým *é*. Je nepochopiteľné, prečo staré Pravidlá kázali tieto slová písať s krátkym *e*, ale slová na *-érium* (napr. *baktérium*) už s dlhým *é*. Podobne s dlhou samohláskou sa píše aj slová na

-ária, -ória, -úria, -íria. Slová na *-eria* boli teda celkom izolované, tvorily neodôvodnenú „výnimku“. Podobne aj slovo *réžia* sa vyslovuje s dlhým é.

Bezpečnými výnimkami s krátkou výslovnosťou je tu len niekoľko odborných termínov gréckeho pôvodu, ktoré sa uvádzajú v návrhu.

V návrhu sa presne vymedzujú aj také typy prevzatých slov, v ktorých je v dnešnej výslovnosti krátkosť (2. pravidlo). Sú to slová, v ktorých pred koncovým *-ia*, *-ium*, *-ius* predchádza neznelá spoluhláska (napr. *filozofia*, *komisia*, *demisia*; ustálenými výnimkami sú tu slová *kópia*, *utópia*) alebo skupina spoluhlások (napr. *beletria*, *exkurzia*, *expanzia*). V návrhu sa neuvádzajú príklady na neutrá na *-ium* ani na maskulína na *-ius*. Takýchto príkladov je omnoho menej ako feminín na *-ia*, ale jestvujú (napr. *kolokvium*, *latifundiá*, *gerundium*; *sestercius* a i.).

Osobitnú skupinu tvoria feminína na *-cia* (a neutrá na *-cium*, ktorých je omnoho menej). Hoci *c* je neznelá spoluhláska, slová uvedeného typu majú dlhú samohlásku, ak sa k nim tvorí adjektívum na *-čný* a ak samohláska predchádza bezprostredne pred *-cia*, *-cium* (3. pravidlo; napr. *revolúcia* — *revolučný*, *koalícia* — *koaličný*). Sú to slová latinského pôvodu. Ak je v takýchto slovách pred *-cia* (*-cium*) zatvorená slabika (zakončená spoluhláskou), je táto slabika prirodzene krátka (4. pravidlo, napr. *garancia*, *konferencia*, *afekcia* ap.). Naproti tomu slová gréckeho pôvodu na *-cia* (zväčša na *-acia*), ku ktorým sa tvoria prídavné mená na *-tický*, majú pred *-cia* krátku samohlásku (5. pravidlo, napr. *demokracia* — *demokratický*, *diplomacia* — *diplomatický*).

Z feminín na *-ia* preniká dĺžka aj k príslušným maskulínam. Často sa dnes vyslovuje napr. *pedagóg* (paralelne s *pedagógia*), *filológ* (paralelne s *filológia*), *biológ* (paralelne s *biológia*), *agronóm* (paralelne s *agronómia*) ap. Táto tendencia je taká živá a silná, že bolo odôvodnené ju uzákoniť (6. pravidlo). V jednotlivých prípadoch dĺžka ešte bezpečne neprenikla. Napr. v slovách na *-nym* vyslovujeme poslednú slabiku obyčajne krátko, hoci slová na *-nýmia* majú dĺžku (napr. *metonýmia* proti *pseudonym*, *anonym*, *akronym*). Ale aj tu už niekedy počuť výslovnosť s dĺžkou. K feminínam na *-ia* s krátkou predchádzajúcou slabikou máme, pravda, aj maskulína s krátkosťou v koncovej slabike. Napr.: *filozof* (paralelne s *filozofia*), *bibliograf* (paralelne s *bibliografia*), *exkurz* (paralelne s *exkurzia*) ap.

Pri maskulínach, ktorých kvantita nemá oporu v príslušných feminínach, nemožno stanoviť všeobecné pravidlá o kvantite poslednej slabiky. Raz tu býva dĺžka, raz krátkosť. Dĺžku má napr. väčšina maskulín na *-ón* (*citrón*, *balkón*, *pakfón*). Krátke *-on* je najmä v niektorých slovách gréckeho pôvodu, ktoré boli pôvodne neutrami (napr. *lexikon*, *syndetikon*). Krátke *-on* je prirodzene aj v neutrách (napr. *asyndeton*, *polysyndeton*).

Niektoré slová na *-a* (feminína), *-us* (maskulína) a *-um* (neutrá) majú

dĺžku v predposlednej slabike. Jednotlivé typy týchto slov sa uvádzajú v 7. bode. Na rozdiel od starých Pravidiel uvádzajú sa v návrhu len bezpečne prípady dĺžky. Prípady krátkej výslovnosti sa osobitne nevymedzujú.

Prvý raz sú v návrhu formulované niektoré pravidlá o kvantite, ktoré platia pri odvodzovaní slov od cudzích základov. Tieto pravidlá sú shrnuté v § 48 do troch bodov, z ktorých každý je pozoruhodný a dôležitý.

Prvé pravidlo, podľa ktorého kmeňová dĺžka pred adjektívnymi odvodzovacími príponami *-ný*, *-ový*, *-ský* ostáva nezmenená, platí — ako sa zdá — bez výnimky, ak odhliadneme od adjektív na *-čný* (porov. ďalej).

V druhom pravidle sú zachytené prípady skracovania kmeňovej dĺžky. Medzi príponami, pred ktorými sa kmeňová samohláska skracuje, uvádza sa aj prípona *-čný* (pri slovách na *-cia*, *-cium*). Nie je to celkom presné, lebo skutočná prípona je tu *-ný*. Pri odvodzovaní adjektív od substantív na *-cia* (*-cium*) príponou *-ný* mení sa však kmeňové *c* na *č* tak pravidelne, že tu možno abstrahovať príponu *-čný*. Je pozoruhodné, ako rozdeľujeme adjektíva na *-čný*, ak pred *-čný* predchádza spoluhláska. Neoddeľujeme tu príponu *-ný*, ale *-čný*. Napr.: *konferen-čný*, *garan-čný*, *finan-čný* ap. Aspoň doteraz bol takýto úzus. S hľadiska kvantity, pravda, treba adjektíva na *-čný* priradovať k tým typom odvodených slov cudzieho pôvodu, v ktorých sa kvantita pred odvodzovacou príponou skracuje. Medzi takýmito odvodzovacími príponami je domáca slovesná prípona *-ovať* (niekedy v cudzej podobe *-izovať*), zdomácnená substantívna prípona *-ár* (*-iar*) a niekoľko cudzích prípon.

V treťom pravidle sa uvádzajú pravidelné výnimky z druhého pravidla. Jednoslabičné korene sa totiž neskracujú pred príponami *-ický*, *-ista*, *-ita*, *-izmus*, *-ovať*, hoci viacslabičné korene sa pred tými istými príponami skracujú (príklady porov. v návrhu).

Celkove úprava označovania kvantity v prevzatých slovách sledovala cieľ zachytiť našu dnešnú výslovnosť, resp. všeobecné tendencie vo výslovnosti i v pravopise týchto slov. Už podľa Pravidiel z r. 1931 označovala sa kvantita vo veľkom počte slov cudzieho pôvodu. S ustáľovaním spisovnej výslovnosti prenikala zásada označovania kvantity v prevzatých slovách stále do väčšieho počtu slov. Súčasne sa vykryštalizovaly niektoré typy, v ktorých sa bezpečne ustálila výslovnosť s dlhou samohláskou. Pravidlá z r. 1940 mnoho takýchto typov už zachytily a uzákoonily (porov. str. 7—8 a 22—28). V starých Pravidlách ostal však rad nedôsledností (porov. vyššie napr. zmienku o slovách na *-éria*, *-érium*). V jednotlivých prípadoch boli tieto nedôslednosti v priamom rozpore s výslovnosťou (napr. *eufonia*, *Europa*, *autochtonný* proti bežnej výslovnosti *eufónia*, *Európa*, *autochtónny* a i.).

Jednotlivé prípady, v ktorých výslovnosť ešte nie je celkom ustálená,

bude treba znovu prediskutovať (napr. adjektíva na *-genný*). V podstate je však obraz kvantitý prevzatých slov v dnešnej slovenskej spisovnej výslovnosti taký, ako ho podáva návrh.

Vokalizovanie predložiek.

Návrh Pravidiel.

§ 39. Neslabičné predložky *s, z, v, k* (zriedka aj slabičné zakončené spoluhláskou) dostávajú pred niektorými slovami samohlásku, vokalizujú sa, t. j. menia sa na *so, zo, vo, ku; podo, nado* ap.

a) Vokalizácia neslabičných predložiek *s, z, v, k* nastáva vždy pred slovom, ktoré sa začína na tú istú spoluhlásku, akú má neslabičná predložka, alebo na najbližšiu príbuznú (znelú alebo neznelú) spoluhlásku. Napr.: *zo zeme, so zemou* (vyslov *zo zemou*), *vo víre, ku garbiarovi* (vyslov *gu garbiarovi*); *so synom* (vyslov *zo sinom*), *zo sadu, vo forme, ku kostolu* (vyslov *gu kostolu*).

Predložky *s, z* sa obyčajne vokalizujú aj pred slovami, ktoré sa začínajú spoluhláskou *š-* alebo *ž-*. Napr.: *so šablou, so šafárom, zo samotárne, zo šepotu, zo šíku, zo širáka, so šuhajom, zo žalúdka, zo žalára, so ženou, so žiaľom*.

b) Vokalizácia neslabičných predložiek *s, z, v, k* nastáva často až vtedy, keď sa slovo začína na skupinu spoluhlások, z ktorých jedna je totožná alebo blízko príbuzná so spoluhláskou, ktorú má neslabičná predložka. V tomto prípade je vokalizácia obvyklejšia, keď sa slovo začína na úžinovú spoluhlásku (*v, f, z, s, ž, š, h, ch, l, r, j*), a menej obvyklá, keď sa slovo začína na záverovú alebo polozáverovú spoluhlásku (ostatné spoluhlásky). Napr.: *zo vstupného, zo vzdialenosti, zo vzdoru, zo vzduchu, zo všetkého, so všetkým, so vzdorom; vo svaloch — v svaloch, vo svedomí — v svedomí, vo (v) svojom, vo (v) svetle, vo (v) sväzku, vo (v) zverinci, vo (v) Zvolene, vo (v) Švédsku; ku skale, ku škole, ku skladu; z pšenice, z bzukotu; v dvadsiatich, vo dverách — v dverách, v dvierkach, vo dvore; v tvojom, v tvare, v tvári; v kvapke, v kvete, v cvale, v čvarge*.

c) V ostatných prípadoch nastáva vokalizácia neslabičných predložiek len zriedka, napr.: *ku dverám — k dverám, ku stene — k stene*.

d) V spojeniach *zo mňa, ku mne, so mnou, vo mne, vo sne, vo dne, zo dňa* sú vždy vokalizované predložky.

Slabичné predložky *nad, pod, pred, od, bez* sa vokalizujú len v spojení s tvarmi osobného zámena „ja“, napr.: *nado mnou, podo mnou, predo mnou, odo mňa, bezo mňa*.

Poznámka. — Vokalizované predložky *so* a *ku* vyslovujú sa vždy so znelou spoluhláskou, t. j. *zo, gu* (*zo soľou, gu kameňu*), okrem spojení *so mnou, ku mne*.

K o m e n t á r.

Poučky o vokalizácii predložiek v starých Pravidlách sú zčasti nepresné a zčasti nesprávne. Zakladajú sa na nejazykovedných pojmoch „ľubozvučnosti“ a „ťažko vysloviteľnej skupiny spoluhlások“. Obidva tieto nejasné pojmy viedly v praxi k ľubovoľnosti a k násilnému zavádzaniu vokalizovaných predložiek tam, kde sa v živej reči používajú nevokalizované predložky. Pravidlá z r. 1940 uvádzajú napr. tvary „vo zlom“, „vo sbore“, „vo hre“, „ku príchodu“, „ku priateľovi“, „ku chorému“, „ku vrátnikovi“ a i., ktoré v dnešnej živej reči znejú obyčajne *v zlom, v sbore, v hre, k príchodu, k priateľovi, k chorému, k vrátnikovi* ap.

Preto bolo treba o vokalizácii predložiek hľadať celkom nové poučky. Pri nových poučkách, ktoré sme uviedli v návrhu, vychádzame zo zákonov sorskupovania foném v slovenčine. (Pozri o tom článok Š. P e c i a r a *O užívaní slabičnej a neslabičnej podoby predložiek v, s/z, k v spisovnej slovenčine*, Slovo a tvar I, 43—49.)

Takto sa nám podarilo formulovať základnú poučku, kedy vokalizácia neslabičných predložiek býva pravidlom. Je to pred slovami, ktoré sa začínajú na tú istú spoluhlásku, ktorú má predložka, alebo na najbližšiu príbuznú (znelú alebo neznelú) spoluhlásku (pravidlo a). Táto poučka je jasná a nemá výnimiek.

Ďalej (v tom istom pravidle) sa uvádza, že neslabičné predložky *s, z* sa obyčajne vokalizujú aj pred slovami, ktoré sa začínajú na spoluhlásku *š*-alebo *ž*- (porov. príklady v návrhu). Slovom „obyčajne“ sa tu naznačuje, že v praxi sa vyskytujú aj doklady na nevokalizované predložky, ale zriedkavo.

V druhej poučke sa hovorí o vokalizovaní neslabičných predložiek pred slovami, ktoré sa začínajú skupinou spoluhlások, pričom jedna je totožná alebo blízko príbuzná so spoluhláskou, ktorú má predložka. V takýchto prípadoch je vokalizácia častá, ale nie je pravidlom. V návrhu sa hovorí, že vokalizácia je obvyklejšia, ak sa slovo začína na úžinovú spoluhlásku (porov. príklady uvedené v návrhu).

Toto sú veľmi jemné zistenia, založené na dostatočnom počte dokladov. Presný stav, resp. kolísanie v dnešnej spisovnej norme bude tu však treba zistiť ďalším výskumom, najmä excerpovaním diel našich klasikov i dnešných spisovateľov. Podobne bude treba presne zistiť, kedy sa výnimočne nevokalizujú predložky *s, z* pred slovami, ktoré sa začínajú na spoluhlásky *š, ž*. Napokon bude treba presnejšie vymedziť aj ostatné prípady vokalizácie, o ktorých sa v návrhu hovorí len všeobecne (pravidlo c), že okrem prípadov uvedených v bodoch *a, b* vokalizácia predložiek nastáva len zriedka.

Ale už poučky, ktoré obsahuje návrh, sú veľkým krokom dopredu, pokiaľ ide o spresnenie a vedecké zdôvodnenie pravidiel o vokalizácii predložiek.

Rozdeľovanie slov.

Návrh Pravidiel.

Viacslabičné slová rozdeľujeme podľa týchto pravidiel:

§ 51. I. Složené slová a slová s predponou.

1. Složené slová rozdeľujeme na švíku složenia, ak si ho dostatočne uvedomujeme, t. j. ak slovo možno rozložiť na samostatné významové celky. Napr.: *jedno-značný, Kovo-smalt*.

Slabičné predpony oddeľujeme od slovného základu, a to aj vtedy, ak sa základ začína samohláskou a predpona sa končí spoluhláskou. Napr.: *doza-ista, pod-istým, prie-zvisko, po-treba, o-proti, po-drobiť, pod-robiť (sa), na-drobiť, nad-robiť, vy-svetliť, po-hnúť, o-stať, nena-zďajky, nedbať, na-zpäť, nad-oblačný, pred-ísť, pred-išiel, ob-ísť, ob-išiel, roz-orasť, vy-ob-racat'.*

Neslabičné predpony *s-, z-, v-* nikdy neoddeľujeme.

Neslabičné predložky (*k, s, z, v*) píšeme podľa možnosti na ten istý riadok ako slovo, ku ktorému predložka patrí.

2. Ak si morfológické slozenie slova neuvedomujeme, pridržame sa pri rozdeľovaní pravidiel, ktoré platia pre jednoduché slová. Napr.: *nad-chnúť, nád-cha, ro-zum, naj-mä, pros-pech, o-buť, ná-j-dem, vyj-dem, pôj-dem, naj-mem, prij-mem, prij-my, prij-mi* (tu však možno rozdeľovať aj podľa morfológického slozenia: *ná-jdem, vy-jdem, na-jmem*, atď.).

§ 52. II. Jednoduché slová.

1. Ak je medzi dvoma samohláskami, dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou (dvojhláskou) jedna spoluhláska, patrí táto spoluhláska k nasledujúcej slabike. Napr.: *že-na, pra-covať, bie-ly, vl-na, vr-tieť*.

2. Ak sú medzi dvoma samohláskami, dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou (dvojhláskou) dve spoluhlásky, prvá spoluhláska patrí do predchádzajúcej, druhá do nasledujúcej slabiky. Napr.: *bráz-da, doktor, všet-ky, žat-va, mas-lo, pravid-lo, myd-lo, kríd-lo, os-ve, nies-li, prch-ký, mĺk-vy*. (Toto pravidlo neplatí pri predponách. Pozri bod I, ods. 1.)

3. Ak je medzi dvoma samohláskami, dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou (dvojhláskou) skupina troch alebo viac spoluhlások, rozdeľujeme ich takto:

a) Ak si uvedomujeme morfológické slozenie (odvodenie) slova (odvzovacie prípony, koncovky), rozdeľujeme skupinu spoluhlások na morfológickom švíku. Napr.: *sloven-ský, študent-ský, mest-ský, lesk-lý, slávnost-ný, závist-livý, dážd-nik, francúz-sky, francúz-ština, študent-mi*.

b) Ak vnútri spoluhláskovej skupiny nie je morfológický švík, resp. ak si ho neuvedomujeme, patrí prvá spoluhláska do predchádzajúcej, ostatné do nasledujúcej slabiky. Napr.: *ses-tra, bys-trý, os-trý, minis-tri, Angličan, pas-tva, zaj-tra, špen-dlík, povereníc-tvo, básnic-tvo*.

§ 53. Pozn. 1. — Uvedené zásady sú iba rámcové a v jednotlivých prí-

padoch možno uplatniť jednu alebo druhú, takže sa v praxi niektoré slová budú môcť rozdeľovať dvojakým spôsobom.

Pozn. 2. — Složky *ch, dz, dž*, ktoré označujú jednu hlásku, nikdy nerozdeľujeme. Napr.: *u-cho, me-dza, há-džem*. Ak je medzi *c-h, d-ž* morfológický švík, platí tu pravidlo o rozdeľovaní složených slov (resp. slov s predponou). Napr.: *viac-hlasný, od-zemok, od-zadu, od-žať*.

Pozn. 3. — O rozdeľovaní cudzích slov platia rovnaké zásady ako pri domácich slovách. Cudzie slová sú pre naše jazykové povedomie vo veľkej väčšine jednoduché.

Cudzie slová, ktorých morfológické složenie si jasne uvedomujeme, rozdeľujeme na morfológickom švíku. Napr.: *paleo-grafia, bio-graf, reakcia, ab-straktný* (ale: *reduk-čný, ak-čný* ap.).

Pozn. 4. — Jednoslabičné slová nerozdeľujeme.

K o m e n t á r.

V texte, ktorý je v návrhu Pravidiel, bude treba urobiť menšie úpravy. Najdôležitejšie z nich sme už vniesli do textu uvedeného vyššie. Tieto úpravy treba odôvodniť.

V návrhu Pravidiel sa uvádza nadpis k I. bodu v podobe „Složené slová“ a medzi složené slová sa zaraďujú aj slová s predponou. Dnes však slová s predponou obyčajne zaraďujeme medzi odvodené a za skutočne složené pokladáme také slová, ktoré obsahujú základy dvoch (alebo viac) plnovýznamných slov. Pravda, pri tzv. formálnych slovách, ktoré nemajú plný význam, hovoríme tiež o složených slovách (napr. o složených spojkách, ako sú *pretože, keďže*, alebo o složených predložkách, ako sú *zpo-medzi, zpoza, ponad* ap.), pretože tu ide o homogenné složky (dva alebo viac neplnovýznamných základov) a pojem odvodzovania, t. j. nového tvorenia príponou alebo predponou tu neprichádza do úvahy. Takéto chápanie odvodzovania a skladania slov uvádzame už aj do školských učebníc, a preto ho treba uplatniť aj v Pravidlách, ktoré budú tiež školskou učebnou pomôckou.

Preto sme upravili nadpis k I. bodu (Složené slová a slová s predponou) a 1. odsek tohto bodu sme proti návrhu rozdelili na dve časti. V prvej sa hovorí o složených slovách, v druhej o slovách s predponou. — V 2. odseku sme nahradili na dvoch miestach výraz „pôvodné složenie“ výrazom „morfológické složenie“. Slová typu *nájdem, vyjdem* totiž nie sú ani neboli složené v takom smysle, v akom tento termín dnes používame, ale vznikli odvodením pomocou predpôn, ktoré si už dnes väčšina hovoriacich dostatočne jasne neuvedomuje. O morfológickom „složení“ čiže členení alebo sklade možno však hovoriť pri každom slove, ktoré sa dá rozčleniť na morfológické súčiastky (predpona, koreň, prípona, koncovka). Aby nevzniklo nedorozumenie, o aké „složenie“ ide, bude asi potrebné ponechať termín „složenie“ pre skutočne složené slová a ináč používať termín „morfológické

členenie“ alebo „morfologický sklad“ slova. — Z týchto dôvodov sme vsunuli slovo „morfologický“ (švík) aj v poznámke 2 a na dvoch miestach v poznámke 3 („morfologické složenie“ a „na morfologickom švíku“ miesto „na švíku složenia“).

Okrem uvedených úprav bude treba doplniť poučku „Neslabičné predpony s-, z-, v- nikdy neoddeľujeme“. Neoddeľujeme totiž ani iné neslabičné časti slova, nielen predpony.

Ďalej by bolo treba uviesť ako poučku, že sa neodporúča oddeľovať začiatočnú alebo koncovú samohlásku, i keď tvorí slabiku, napr.: „o-sameľý“, lepšie *osa-meľý* alebo *osameľý* (bez rozdelenia);¹ „garanci-a“ lepšie *garan-cia* alebo *garancia* (bez rozdelenia). Táto zásada by mala platiť aspoň pri písaní. V tlači by bolo možno tolerovať aj delenie typu „o-sameľý“.

V návrhu sa správne hovorí osobitne o složených slovách a o slovách s predponou (bod I, § 51) a osobitne o jednoduchých slovách (bod II, § 52). Pri složených slovách a pri slovách s predponou platí totiž základné pravidlo, že tieto slová rozdeľujeme na morfologickom švíku, a to aj vtedy, keď sa morfologický švík nekryje s rozhraním slabiky (napr. *ob-ísť*, *od-orat*, *roz-orat*).

Uvedenú požiadavku treba bezpodmienečne rešpektovať tam, kde si možno morfologické členenie slova ľahko overiť morfologickým rozborom. Na školách sa má morfologický rozbor slov cvičiť od najnižšieho stupňa. Žiaci si musia bezpečne osvojiť pojem predpony a musia vedieť rozlišovať dvojice slov ako *po-drobiť* — *pod-robiť* (*sa*), *na-drobiť* — *nad-robiť*.

Veľkým uľahčením je pravidlo, ktoré sa uvádza v 2. odseku I. bodu: „Ak si morfologické složenie slova neuvedomujeme, pridržame sa pri rozdeľovaní pravidiel, ktoré platia pre jednoduché slová.“ Ako príklady sa uvádzajú slová *nadchnúť*, *nádcha*, *rozum*, *najmä*, *prospech*, *nájdem*, *vyjdem* a i. Správne je, že sa tu pripúšťa možnosť uplatniť mechanické pravidlá. Pri slovách *nadchnúť*, *nádcha*, *najmä* sotva kto dnes cití predponu *na-*. Podobne pri slove *rozum* nemožno hovoriť o predpone *roz-*, i keď v druhej časti je základ *um*. Predpona *roz-* má totiž tiež svoje významy, ale ani jeden z nich nevystupuje v slove *rozum*. V slovesných tvaroch *nájdem*, *vyjdem*, *pôjdem*, *najmem*, *prijmem* ap. možno síce etymologicky vydeliť príslušné predpony, ale základy *jdem*, *jmem* v slovenčine nejstávajú ako samostatné slová a uvedené slovesá majú každé svoj význam ako celok, ktorý je pre väčšinu hovoriacich morfologicky nerozložiteľný. Ukazuje to zdĺženie pôvodnej predpony, ináč pri slovesách neobvyklé, a najmä sloveso *prísť* — *prídem*, kde sa morfologické rozhranie úplne stratilo. V uvedených slovesách sa pripúšťa dvojaké delenie: *náj-dem*, *pôj-dem* i *ná-jdem*, *pô-jdem*.

Zjednodušenie doterajších pravidiel sme mali na mysli aj pri riešení otázky delenia jednoduchých slov. Doteraz tu platilo len jedno mechanické

¹ Preto by sa mali vynechať príklady *o-proti*, *o-stať*, ktoré sa uvádzajú v 1. odseku I. bodu. Podobne by bolo správnejšie slovo *obuť* vôbec nedeliť ako rozdeľovať ho *o-buť* (ako sa uvádza v 2. odseku I. bodu).

pravidlo: že jedna spoluhláska medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami) alebo slabičným *l*, *r* a samohláskou (dvojhláskou) patrí k nasledujúcej slabike. Napr.: *že-na*, *pra-co-vať*, *bie-ly*, *vl-na* ap. Ináč sa pri delení slov uplatňovala zásada etymologie. Tak napr. Pravidlá z r. 1940 žiadajú rozdeľovať *sad-lo*, *sed-lo*, ale *ra-dlo*, *se-da-dlo*; *mys-liet'*, *myš-lienka*, ale *bá-sne*, *pie-sne*.

V diskusiách o tejto otázke sa ukázalo, že pri skupinách dvoch spoluhlások medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami; slabičným *l*, *r* a samohláskou) vo väčšine prípadov býva morfológický švík práve medzi spoluhláskami (napr. *mat-ka*, *slad-ký*, *ver-ný*). Sú prípady, v ktorých sa dnes morfológický švík necíti (napr. *brázda*, *hviezda*, *trestať*). Je len málo takých prípadov, v ktorých sa produktívna prípona začínajúca sa dvoma spoluhláskami môže pripájať na koreň (kmeň) zakončený samohláskou, takže morfológický švík je pred skupinou dvoch spoluhlások. Je to najmä pri príponě *-dlo* a niekedy pri príponě *-čka*. Ale v jednotlivých slovách zakončených na *-dlo* nejde o príponu *-dlo*, ale o príponu *-lo*, takže morfológický švík je medzi spoluhláskou *d* (ktorá patrí do koreňa) a príponou *-lo* (napr. *sad-lo*, *sed-lo*). Medzi slovami zakončenými na *-čka* je len časť takých prípadov, kde ide skutočne o živú príponu *-čka* (napr. *oberačka*, *šľahačka*). Vo väčšine prípadov býva medzi *č-k* morfológický švík, či už ide o slová so složenou príponou *-ička* (napr. *hlavička*, *hviezdička*), či o slová odvodené príponou *-ka* od rôznych základov (napr. *ulič-ka*, *palič-ka* — od základu na *-ica*; *motyč-ka* — od základu na *-ka*; *údernič-ka* — od základu na *-ík*; *holič-ka* — od základu na *-ič* atď.).

Uvedené slovotvorné jemnosti si okrem jazykovedcov sotva kto uvedomuje. Preto by tu bolo pre prax neúnosné trvať na požiadavke, aby sa pri skupine dvoch spoluhlások slová rozdeľovali dôsledne podľa etymologie, t. j. podľa toho, ako vznikli. Vieme, aké ťažkosti pôsobila táto požiadavka v doterajšej praxi.

Celkom správne bolo rozhodnutie Pravopisnej komisie Ústavu slovenského jazyka SAVU zaviesť aj v tomto prípade zásadu mechanického rozdeľovania: prvá spoluhláska ostane na konci riadku, druhá príde na nasledujúci riadok (2. odsek II. bodu). Toto pravidlo je ľahké, nemá v rámci jednoduchých slov výnimiek a je vedecky odôvodnené.

„Úzkym profilom“ pri tomto pravidle budú slová s predponami zakončenými samohláskou (*vy-*, *na-*, *po-*, *do-* ap.). Pri slovách s predponou uvedené pravidlo totiž neplatí. Slová s predponou, pravda, pokiaľ sa predpona ešte pociťuje ako predpona, nemožno rozdeľovať ináč ako podľa morfológického složenía. Napr.: *vy-brat'*, *na-brat'*, *po-slať*, *vy-čnievať* ap. Ľudia s malým jazykovým školením si však často predponu neuvedomujú ako osobitnú súčiastku slova. Keď si osvoja mechanické pravidlo, o ktorom bola vyššie reč a ktoré platí o jednoduchých slovách, budú rozdeľovať nesprávne: „vyb-rať“, „nab-rať“, „pos-lať“, „vyč-nievať“ ap. S prípadmi takéhoto rozdeľovania slov sa už dnes stretávame u málo školených pisárov.

Na školách bude treba venovať patričnú pozornosť tomuto „úzkemu

profilu“ pri morfologickom rozboře slov. Ak sa žiaci naučia prakticky poznávať slová s predponami, nebudú mať ťažkosti pri ich rozdeľovaní.

Iná je situácia pri slovách, v ktorých sú tri alebo viac spoluhlások medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l*, *r* a samohláskou). Tu sa vyskytujú najrozmanitejšie prípady morfologického členenia slov i prípady, v ktorých nám morfologické členenie nie je jasné.

Pri každej z uvedených dvoch skupín treba pri rozdeľovaní slov postupovať ináč. Zásadu mechanického rozdeľovania treba prijať tam, kde si morfologický švík neuvedomujeme (pravidlo 3. b). Pritom bolo treba rozhodnúť, aké mechanické pravidlo bude tu najvýhodnejšie. Z veľkého počtu príkladov sa ukázalo ako najpraktickejšie pravidlo, že prvá spoluhláska ostáva na konci riadku, ostatné sa prenášajú na nasledujúci riadok. Napr.: *os-trý*, *ses-tra*, *básnic-tvo* ap.

Naproti tomu v prípadoch, kde si zreteľne uvedomujeme morfologické členenie slova, treba toto členenie rešpektovať aj pri rozdeľovaní skupiny troch alebo viacerých spoluhlások (pravidlo 3. a). Ide o prípady produktívnych prípon (napr. *-ský*, *-stvo*, *-ník*, *-ka* a i.) alebo koncoviek (napr. *-mi*). Napr. slovo *slovenský* nemožno deliť ináč ako *slo-ven-ský*, pretože je tu jasná prípona *-ský*. Ale príponu *-ský* treba oddeliť napr. aj v slovách *študent-ský*, *holand-ský*, *egypt-ský*. Tvary typu *rástla*, *rástli* zasa treba rozdeľovať *rást-la*, *rást-li* (na konci riadku ostanú dve spoluhlásky), lebo tu ide o základ *rást-* a príponu *-la*, *-li*, ktorou sa v slovenčine tvorí minulé čas. Naproti tomu tvar *rástol* rozdeľujeme podľa mechanického pravidla *rás-tol* (dve spoluhlásky medzi dvoma samohláskami).

Tu by sa mohlo namietat', že by sa tvary *rástla*, *rástli* mohli rozdeľovať obdobne ako tvar *rástol*, teda *rás-tla*, *rás-tli*. Išlo by tu o uplatnenie mechanického pravidla, ktoré platí o skupine troch spoluhlások, ak si neuvedomujeme morfologické členenie slova. Lenže morfologické členenie tvarov typu *rástla*, *rástli* musí byť jasné každému, kto má len malé jazykové školenie a vie, že sa minulé čas tvorí príponou *-l*, *-la*, *-lo*, *-li*. Pri rozdeľovaní slov možno si to ľahko zapamätať podľa prípadov typu *nies-la* (*-li*), *vied-la* (*-li*), *pad-la* (*-li*), kde sa možno opierať i o morfologické členenie i o mechanické pravidlo.

Celkove sleduje nová úprava jednak cieľ zjednodušiť, zmechanizovať pravidlá o rozdeľovaní slov, jednak uvoľniť doterajšie prísne pravidlá, z ktorých najmä korektori urobili celú vedu. Úpravami, ktoré obsahuje náš návrh, sa uvedený cieľ bez pochybnosti dosiahol.

Písanie čiarky.

Návrh Pravidiel.

§ 157. Všeobecné pravidlá.

1. Čiarkou sa oddeľujú *jednotlivé členy viacnásobného výrazu*, ak nie sú spojené slučovacíou spojkou *a*, *i* (*aj*), *alebo*, *ani*.

2. Čiarkou sa oddeľujú samostatné vety, ak nie sú spojené slučovacou spojkou *a*.

3. Čiarkou sa oddeľuje vedľajšia (závislá) veta od hlavnej (nadradenej).

4. Čiarkou sa oddeľujú *vložky (vsuvky)*, *dodatky* a *vysvetlivky*, ktoré sú do základnej vety voľne vložené alebo k nej voľne priradené a tvoria samostatný rytmický celok.

§ 158. Čiarka v jednoduchej vete.

1. Čiarkou oddeľujeme rovnorodé, priradené výrazy, ak medzi nimi nie je slučovacia spojka *a*, *i (aj)*, *alebo*, *ani*. Môže pritom ísť o viacnásobný podmet, prísudok, predmet, doplnok, príslovkové určenie, prívlastok, t. j. o ktorýkoľvek vetný člen. Napr.: *Robotníci, roľníci i pracujúca inteligencia pochopili. . . Robot čistí, umýva, krája a hneď aj nakladá. — Staňme sa lepšími, dokonalejšími, ľudskejšími! — Na sjazde sme stretli Slovákov, Čechov, Rusov, Poliakov, Maďarov, Rumunov i Bulharov. — Pribehol zadychčaný, vysilený, ale usmiaty. — V pondelok, utorok a v stredu sa konajú konferencie ROH. — Poriadok v dome, na dvore, pred domom, v záhrade, všade. — Pekná, svedomitá, poctivá práca.*

Vo voľnej výslovnosti býva medzi takýmito výrazmi prestávka a každý z nich má svoj vlastný vetný dôraz.

Medzi takýmito rovnorodými výrazmi píšeme čiarku aj vtedy, ak sú od seba oddelené inými spojkami než *a*, *i (aj)*, *alebo*, *ani*. Napr.: *ako jeden, tak aj druhý; v Prahe, ako aj v Bratislave; nie tak rosa, ako pot zúrodňuje polia; jednak plánujeme, jednak sťažujeme; potrebný, ba nevyhnutný* (stupňovanie významu); *ťažká, ale záslužná práca*. Čiarku píšeme vždy aj pred vysvetľovacími výrazmi *a to*, t. j. (= to jest).

Členmi viacnásobného prívlastku bývajú výrazy *hodnotiace*, t. j. ktoré vyjadrujú vzťah hovoriaceho k veci alebo jej veľkosť, rozsah, množstvo. Medzi členmi viacnásobného prívlastku možno doplniť spojkou *a*, *i* alebo vysvetľovací výraz *a to*, *to jest* (t. j.). Vo výslovnosti má každý člen svoj vetný prízvuk, vo voľnej výslovnosti je medzi nimi prestávka. Napr.: *malý, príjemný človek; najpodlejší, najodpornejší vykorisťovatelia; mrzký, neľudský čin; veľký, nesmierny vplyv.*

Od viacnásobného prívlastku s priradenými členmi rozlišujeme rozvitý prívlastok, v ktorom vzdialenejší člen ďalej rozvíja už rozvitý výraz (meno s prívlastkom). Členmi rozvitého prívlastku bývajú výrazy *určujúce*, t. j. také, ktoré vyjadrujú vecné vlastnosti a vzťahy; jeden výraz môže byť i hodnotiaci. Medzi členy rozvitého prívlastku nemožno vložiť spojkou *a*, *i*, *a to*. Vo výslovnosti tvorí rozvitý prívlastok jeden prízvukový a rytmický celok. Napr.: *naša hrdinská robotnícka trieda, slávna sovietska armáda, úzke kamenisté cesty, súčasná slovenská socialistická poézia, dnešní slovenskí spisovatelia.*

Medzi členmi rozvitého prívlastku nepíšeme čiarku.

Niekedy je možné obidvojaké poňatie (môže ísť o viacnásobný prívlastok aj o rozvitý prívlastok). V takomto prípade má čiarka významovú platnosť, lebo rozlišuje smysel. Napr. výraz *nový veľký vynález* znamená asi toľko, že bola reč o veľkých vynálezoch a teraz hovoríme opäť o jednom, o novom veľkom vynáleze. Naproti tomu *nový, veľký vynález* nevychádza zo základnej predstavy veľkých vynálezov, ale má na zreteli práve len nový vynález a konštatuje, dodáva o ňom, že je veľký. Takéto prípady nie sú však časté.

2. Čiarkou oddeľujeme každú samostatnú časť vety, či má povahu vložky (vsuvky), dodatku alebo predrážky. Každá takáto vložka, dodatok alebo predrážka je samostatným rytmickým celkom a je pri voľnej výslovnosti oddelená prestávkou. Býva to:

a) Voľný prívlastok, t. j. prívlastok, ktorý stojí za svojim podstatným menom a vyjadruje bližšie určenie alebo doplnenie významu podstatného mena. Napr.: *Komunistická strana, zocelená v bojoch s reakciou, vedie robotnícku triedu k novým víťazstvám.*

Takýto voľný prívlastok nezužuje významový rozsah podstatného mena, a preto ho možno vynechať bez porušenia smyslu. Vo výslovnosti sa oddeľuje zreteľne prestávkou a má svoj vlastný vetný prizvuk.

Naproti tomu tesný prívlastok, ktorý vyjadruje podstatnú vlastnosť podstatného mena a ktorý nemožno vynechať bez porušenia smyslu, bez zmeny významového rozsahu, neoddeľujeme čiarkou. Napr.: *Kultúra opierajúca sa o ľud a vyvierajúca z ľudu ani nemôže byť iná ako národná.* — Keby sme tu vynechali prívlastok *opierajúca sa o ľud a vyvierajúca z ľudu*, dostali by sme vetu „Kultúra ani nemôže byť iná ako národná“, čiže platnosť výpovede, ktorá sa vzťahuje len na kultúru spätú s ľudom, rozšírili by sme na kultúru vôbec. Tým by sme podstatne zmenili smysel vety.

Vo výslovnosti tvorí tesný prívlastok so svojim menom jeden rytmický celok.

Správne rozlíšenie voľného a tesného prívlastku je dôležité najmä v prípadoch, kde je možné obidvojaké poňatie a kde hodnotenie prívlastku ako voľného alebo tesného, t. j. v pravopise kladenie alebo nekladenie čiarky, je veľmi dôležité pre správne pochopenie smyslu. Napr.: *Baníci(,) pracujúci podľa grafikonu cykličnosti(,) už spevnili svoje normy o 30%.* — Ak výraz *pracujúci podľa grafikonu cykličnosti* oddelíme čiarkami, bude to znamenať, že všetci baníci spevnili svoje normy, pretože pracujú podľa grafikonu cykličnosti. Ak túto vetu napíšeme bez čiarok, nadobudne smysel, že svoje normy spevnili baníci, ktorí pracujú podľa grafikonu cykličnosti, ale okrem nich sú baníci, ktorí takto nepracujú, a tí nespevnili svoje normy.

Niekedy kladenie čiarky pri prívlastku závisí od poňatia písuceho (či chápe prívlastok ako tesný alebo voľný). Napr.: *Zástupcovia USA(,) pri-tomní na konferencii(,) vyhlásili...*

b) Voľný prístavok. Napr.: *Klement Gottwald, prezident ČSR; Slovena, národný podnik, Žilina; Československá republika je štátom dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov.*

V pokojnej výslovnosti býva voľný prístavok oddelený od ostatnej vety zreteľnou prestávkou (prestávkami) a má svoj vlastný vetný prízvuk.

Naproti tomu tesný prístavok, t. j. taký, ktorý nie je oddelený pauzami má a spolu s určeným menom alebo výrazom jeden spoločným vetný prízvuk, čiarkou neoddeľujeme. Napr.: *hlavné mesto Slovenska Bratislava, básnik Ján Kostra, prezident (republiky) Klement Gottwald.*

Voľnými prístavkami sú aj vysvetľovacie vložky (výpočty, príklady, rovnoznačné výrazy ap.), ktoré bývajú často uvedené výrazmi *a to, totiž, t. j., napr., ako*. Napr.: *Prístavok, t. j. prívlastok shodný v páde so svojim menom a vyjadrený podstatným menom. — Výtvarné umenia, napr. maliarstvo... U nás rastú aj ihličnaté stromy, ako smrk, jedľa, borovica.*

Spojku *ako* často uvádzame aj tesný prístavok. Vtedy pred *ako* nepíšeme čiarku. Napr.: *Jazyky ako slovenčina a čeština sú flektívne.*

c) Voľný doplnok, t. j. doplnok vyjadrený najčastejšie rozvitým prechodníkom alebo pričastím. Napr.: *Súдруh Lenin, odchádzajúc od nás, kládol nám na srdce, aby sme strážili jednotu našej strany ako oko v hlave. — Odchádzali sme domov, spokojní s výsledkom konferencie.*

d) Výraz, ktorý stojí z akejkoľvek príčiny mimo vety, t. j. pred ňou alebo za ňou (pre dôraz, z citového pohnutia ap.). Napr.: *V Tatrách, tam je krásne. — Ten nám dal, lišiak. — Malý roľník, ten sa nikdy nemal dobre na slovenskej dedine. — Deti, tie som mal vždy rád. — Predať, to nepredal. — Na povale, tam sa nik nevyznal.*

e) Vokatív (5. pád). Napr.: *Deti moje, počťte domov! — Ľudia, bdite! — Vyjadri sa, súдруh!*

f) Citoslovčia a interjekcionálne výrazy, ak stoja na čele vety. Napr.: *Hľa, to je krása! — Ó, keby ste vedeli. — Ach, to bolí.*

Obyčajne tu nebýva čiarka, ak za citoslovcom nasleduje ešte iný, dôraznejší zvolací výraz. Napr.: *Ach bože! Ó bárs by to nebolo pravda!*

Citoslovčia a interjekcionálne výrazy, ktoré zastupujú vo vete určité sloveso (prisudok), neoddeľujeme čiarkou. Napr.: *Bác do toho! Beda nám! Hybaj do školy! Len stále jaj!*

g) Čiarkou oddeľujeme aj častice *pravda, pravdaže, bohužiaľ, chvala-bohu*. Iné častice, ako *naozaj, veru, hľadám, vari, azda, vraj, teda, nuž*, ani príslovkové určenia čiarkou neoddeľujeme, iba ak tvoria na začiatku výpovede samostatné vetné výrazy alebo predrážky. Napr.: *Naozaj, to bola ťažká situácia (za „naozaj“ je tu v hovorenej reči prestávka). Veru, čo by sme si počali? — Tu možno písať aj pomlčku, výkričník alebo bodku: Naozaj —*

to bola ťažká situácia. — Naozaj! To bola ťažká situácia. — Naozaj. To bola ťažká situácia.

§ 159. Čiarka v súvetí.

1. Čiarkou oddeľujeme priradené spojené vety hlavné alebo vedľajšie, ak medzi nimi nie je slučovacia spojka *a, i, alebo, ani*. Napr.: *Mier na nás nečaká, mier musíme vybojovať. — Učiť sa, učiť sa, učiť sa! — Nové produktívne sily vyžadujú, aby ľudia pracujúci vo výrobe boli na vyššom stupni kultúry, aby boli bystrejší než zaostali, nevedomí nevoľníci, aby boli schopní rozumieť stroju a správne ho obsluhovať.*

Pred spojkou *a* píšeme čiarku, ak má iný význam než slučovací (napr. odporovací, vysvetľovací, dôsledkový). V takýchto prípadoch býva po *a* často zdôrazňovacia čiastka (*a tak, a teda, a nie, a predsa a i.*). Napr.: *Chváľ cudzinu, a (= ale) ostávaj doma. — Tak rozprávajú všetci a ja len počúvam, a je mi z toho všetkého radostne. — Volali ste nás, a tak sme prišli.*

Pred *a preto* je tendencia čiarku nepísať.

Pred rozlučovacou spojkou *alebo, ani* píšeme čiarku. Napr.: *Alebo ma poslúchneš, alebo sa rozídeme. — Nebude zo psa slanina, ani z vlka baranina.*

Čiarku píšeme aj pred inými priradovacími spojkami (*ale, lež, lebo, veď, preto*). Napr.: *Nielen hovoria o socialistickej politike, ale ju aj dôsledne uplatňujú. — Neprišiel, lebo sa bál. — Naše ťažkosti sú ťažkosti rastu, preto sa ich nebojíme.*

Pred porovnávacími spojkami *ako a než* kladieme čiarku len vtedy, ak za nimi nasleduje celá veta. Napr.: *Je to lepšie, ako som myslel. Ale: Je to lepšie než (ako) vlani.*

2. Čiarkou oddeľujeme vedľajšie vety od hlavných.

Pred slučovacími spojkami *a, i, alebo, ani* píšeme čiarku, ak je pred nimi vložená vedľajšia veta a ak tieto spojky spájajú nasledujúcu vetu s predchádzajúcim súvetím, nie iba s vedľajšou vetou. Napr.: *Povedz mi, s kým sa stýkaš, a ja ti poviem, kto si. — Napíš mi, či prídeš, a ja ti oznámim program schôdzky.*

3. Pred podradovacími spojkami (*aby, že, ak, keď a i.*), pred vzťažnými zámenami (*kto, čo, ktorý, aký, či*) a pred príslovkami (*kde, kedy ap.*), ktoré uvádzajú vedľajšie vety, píšeme vždy čiarku, ak nestoja na samom začiatku súvetia.

Nepíšeme tu čiarku pri modálnom slovese *mať (nemať)*. Napr.: *Mám čo robiť. Mám (nemám) kde bývať. Nemám ako prísť.*

Prechodník oddeľujeme čiarkou, keď je rozvitý. Prostý, nerozvitý prechodník neoddeľujeme čiarkou. Napr.: *Prednášal svoje výklady chodiac. Ale: Chodiac po nábreží, rozmýšľal...*

Niektoré čiastice s nasledujúcou spojkou tvoria spolu spojkové výrazy,

pred ktorými sa píše čiarka. Medzi časticou a spojkou sa čiarka nepíše. Napr.: *ani keď, ani keby, iba ak by, len ak, len keď, až keď, až keby, len keby, t. j. keď, napr. keď, najmä ak a i.*

Podobne pri spojkových výrazoch *a keď, a keby, a ak, ale keď, preto keď, čiže keď, ale keby* ap. píšeme čiarku *len* pred prvou spojkou.

Tak isto v spojení vzťažného zámena so spojkou: *ktorý keď, čo ak, ktorý keby* ap.

§ 160. Vložená veta.

Čiarkami oddeľujeme v písme vetu, ktorá je vložená do iného vetného celku, tvorí samostatný rytmický celok a vo výslovnosti je oddelená prestávkami. Takáto vložená veta niekedy uvádza priamu reč. Napr.: *To je, môžem povedať, veľká udalosť. — Jazyk je, ako hovorí súdruh Stalin, nástrojom rozvoja a boja.*

V tomto prípade sa používa miesto čiarky aj pomlčka.

Komentár.

Poučky o písaní čiarky boli v starých Pravidlách kusé a neúplné. Okrem toho neboly dosť prehľadne usporiadané. V praxi ostávalo mnoho prípadov neistoty, na ktoré nebolo v Pravidlách poučky. Okrem toho pri písaní čiarky často sa v praxi vyskytujú chyby aj proti ustáleným poučkám. Je to najmä preto, lebo sa na našich školách nevenuje dostatočná pozornosť písaniu čiarky. Kým napr. akýkoľvek omyl pri písaní *i*, resp. *y* sa hodnotí už v nižších triedach strednej školy ako „hrubá chyba“, zatiaľ vynechanie čiarky pred podradovacou spojkou alebo pred vzťažným zámenom sa pokladá i v gymnáziu zpravidla za „malú chybu“. Nenáležitá čiarka, napr. za príslovkovým určením alebo medzi podmetovou a prísudkovou časťou vety, sa často ani nepokladá za chybu; pri opravovaní školských úloh sa просто prečiarkne.

Takýto postoj k písaniu čiarky je vonkoncom nesprávny. Čiarka je veľmi dôležité interpunkčné znamienko, ktoré nám pomáha rozlišovať obsah viet, rozlišovať a spresňovať vetné vzťahy. Poučky o písaní čiarky patria medzi najdôležitejšie pravidlá o interpunkcii. Najzákladnejšie z nich majú ovládať už žiaci najvyšších dvoch ročníkov národnej školy. Žiaci, ktorí vychádzajú z deväťročnej školy, mali by vedieť bezpečne prakticky narábať všetkými poučkami o písaní čiarky.

V návrhu sú pravidlá o písaní čiarky shrnuté najprv do štyroch všeobecných poučiek (§ 157) a potom sa osobitne preberajú jednotlivé prípady použitia čiarky v jednoduchej vete (§ 158), v súvetí (§ 159) a pri vlozenej vete (§ 160).

Väčšina pravidiel o používaní čiarky je viac-menej známa. V návrhu sa však jednotlivé pravidlá spresňujú, rozširujú a podľa potreby podrobnejšie vysvetľujú a ilustrujú príkladmi.

Z pravidiel o čiarky v jednoduchej vete nové a dôležité sú poučky o písaní čiarky pri prívlastku. Vychádza sa tu z rozlišovania viacnásobného prívlastku a rozvitého prívlastku. Tieto pojmy sa objasňujú pomocou pojmov „hodnotiaci výraz“ (pri viacnásobnom prívlastku) a „určujúci výraz“ (pri rozvitom prívlastku). Obe pojmy sú v návrhu vysvetlené.

Pri viacnásobnom prívlastku, ktorý obsahuje hodnotiace výrazy (napr. *malý, veľký, nesmierny, príjemný*) oddeľujeme jednotlivé členy čiarkou, keďže ide s hľadiska vetných vzťahov o rovnorodé výrazy.

Naproti tomu pri rozvitom prívlastku, ktorý sa skladá zo samých určujúcich výrazov (napr. *socialistický, slovenský, sovietsky, dnešný* ap.) alebo z jedného výrazu hodnotiaceho a z ostatných určujúcich, čiarku nepíšeme (prikklady porov. v návrhu), lebo je tu medzi jednotlivými prívlastkami pomer podradenosti. (Podrobnejšie o tom písal J. Oravec v článku *Písanie čiarky pri prívlastku*, Slovenská reč XVII, č. 8—9, str. 205 n.)

Ďalšia dôležitá poučka pri písaní čiarky pri prívlastku vyplýva z rozlíšenia tesného a voľného prívlastku. Prívlastok, ktorý stojí pred podstatným menom, je vždy tesný, t. j. tvorí s podstatným menom jeden rytmický celok. Prívlastok, ktorý stojí za podstatným menom, môže byť tesný alebo voľný.

Tesný je taký prívlastok, ktorý vyjadruje podstatnú vlastnosť podstatného mena, zužuje jeho významový rozsah, a preto ho nemožno vynechať bez porušenia smyslu. Vo výslovnosti tvorí tesný prívlastok so svojim podstatným menom jeden rytmický celok, t. j. neoddeľuje sa prestávkou. Preto pred tesným prívlastkom nepíšeme čiarku. Napr.: *Výrazové prostriedky prevzaté z ľudovej reči tvoria iba jednu složku umeleckej reči Hečkovho diela.* V tejto vete je výraz „prevzaté z ľudovej reči“ tesným prívlastkom a tvorí s podmetom „výrazové prostriedky“ jeden rytmický celok. Týmto tesným prívlastkom sa podstatne zužuje významový rozsah výrazu „výrazové prostriedky“. Uvedená výpoveď vo vete platí len o výrazových prostriedkoch prevzatých z ľudovej reči, nie o výrazových prostriedkoch vôbec. Smysel vety je asi taký, že Hečko má bohaté a rozmanité výrazové prostriedky (to sa vo vete výslovne neuvádza) a časť týchto výrazových prostriedkov pochádza, je prevzatá z ľudovej reči (to sa inými slovami vo vete výslovne konštatuje).

Naproti tomu voľný prívlastok, ako už jeho názov ukazuje, priradzuje sa k podstatnému menu voľne, oddeľuje sa v reči prestávkou a má svoj vlastný vetný prízvuk, čiže tvorí osobitný rytmický celok. Preto ho oddeľujeme čiarkou.

Voľný prívlastok bližšie určuje alebo doplňuje význam podstatného mena, ale jeho rozsah pritom nezužuje, takže ho možno vynechať bez zmeny významu. Napr. vo vete *Komunistická strana, zocelená v bojoch s reakciou, vedie robotnícku triedu k novým víťazstvám* možno prívlastok „zocelená v bojoch s reakciou“ vynechať a platnosť výpovede sa nezmení.

Tento voľný prívlastok iba bližšie vysvetľuje, prečo je komunistická strana schopná viesť robotnícku triedu k novým víťazstvám. Mohla by tu byť príčinná veta „pretože je zocelená v bojoch s reakciou“. Takýto voľný prívlastok možno bez nebezpečenstva dvojsmyslu kedykoľvek nahradiť vzťažnou vetou: Komunistická strana, *ktorá je zocelená v bojoch s reakciou*, vedie robotnícku triedu... Keď však nahradíme vzťažnou vetou tesný prívlastok, stane sa táto veta dvojsmyselná. Napr.: Výrazové prostriedky, *ktoré sú prevzaté z ľudovej reči*, tvoria iba jednu složku umeleckej reči Hečkovho diela. Vzťažnú vetu tu možno chápať dvojako: alebo obmedzuje významový rozsah spojenia „výrazové prostriedky“ (ako tesný prívlastok) alebo význam tohto spojenia bližšie osvetľuje, prípadne dopĺňa (ako voľný prívlastok). V tomto druhom prípade by uvedená veta nadobudla zrejme nesprávny smysl, akoby všetky Hečkove výrazové prostriedky boli prevzaté z ľudovej reči a pritom tvorili iba jednu složku jeho umeleckej reči (protirečenie). Podobný nesprávny smysl by táto veta nadobudla pri použití voľného prívlastku, oddeleného čiarkou.

Voľný a tesný prívlastok je dôležité rozlišovať najmä vo vedeckých prácach, kde osobitne záleží na presnosti a jednoznačnosti. Je to však potrebné aj v ostatných štýloch spisovného jazyka. Väčšina prípadov je pritom omnoho jednoduchšia, než sú naše uvedené príklady. Ide tu o použitie logického princípu pri písaní čiarky. Takto písanie čiarky napomáha správne porozumenie a prispieva k výchove správneho myslenia.

V starých Pravidlách je síce poučka, že voľný prívlastok oddeľujeme čiarkou (str. 113), ale v dvoch z uvedených troch ilustrujúcich príkladov ide o tesný prívlastok. Pojem voľného a tesného prívlastku nebol vôbec vymedzený. Preto tu v praxi vládla úplná bezradnosť a korektori obyčajne kládli čiarky pred každý rozvitý prívlastok, ktorý stál za podstatným menom. Takáto prax bola jednak na škodu jednoznačnosti a presnosti vyjadrovania, jednak zbytočne rozbíjala vetu.

I keď sa jednotlivcom zdá rozlišovanie voľného a tesného prívlastku pre prax ťažké, treba na ňom trvať v záujme spresnenia nášho myslenia.

Podobne ako prívlastok rozlišuje sa aj voľný a tesný prístavok. Voľný prístavok oddeľujeme čiarkou, tesný nie. (Príklady pozri v návrhu.)

Množstvo čiarok sa obmedzuje pravidlom *g* v §-e 158, kde sa hovorí, že častice (okrem *pravda*, *pravdaže*, *bohužiaľ*, *chvalabohu*) ani príslovkové určenia čiarkou neoddeľujeme, ak nie sú vytýčené pred vetou ako samostatný rytmický celok.

Pravidlá o písaní čiarky v súvetí (§ 159) sú vcelku všetky známe, len si ich treba osvojiť a v praxi zachovávať.

Osobitné povšimnutie si zaslúži poučka o písaní čiarky pred složenými spojkovými výrazmi (*ani keď*, *ani keby*, *len ak*, *preto keď*, *ktorý keď*, *čo ak* ap.). V návrhu sa tu správne káže písať čiarku len raz, a to pred prvým členom spojkového výrazu (spojkou, časticou, zámenom).

Dá sa očakávať, že spresnené pravidlá o písaní čiarky nielen zlepšia doterajší stav interpunkcie v školskej i mimoškolskej praxi, ale napomôžu i hlbšie preniknutie do skladby nášho jazyka.

Napokon treba konštatovať, že sme spolu s českými jazykovedcami prijali zásadu, že interpunkčné pravidlá môžu a majú byť rovnaké v oboch našich jazykoch.

PODNETY A DISKUSIE

Laz — lazy — chutor*

Vlado Uhlár

Na stranách Kultúrneho života začiatkom minulého roku (od č. 5 z 5. februára 1951) sa rozvinula veľmi významná diskusia o metóde prekladania do slovenčiny v súvislosti s prekladom Šolochovovho románu *Tichý Don*, ktorý je dielom našej vynikajúcej prekladateľky Zory Jesenskej. V tomto článku niet miesta na obsirne komentovanie tejto významnej diskusie, hoci o probléme by bolo treba osobitne písať, ba žiadalo by sa osobitne vydať brošúru o stave a výške prekladania do slovenčiny, o prekladovej slovenčine jednak v dielach slovesného umenia, jednak v dielach odborných a špeciálne technických. Reč prekladateľky Zory Jesenskej je napr. bohatšia a vyspelejšia ako reč mnohých našich autorov významných slovesných diel a je dôležitým zdrojom poznania vyspelosti nášho jazyka.

Ján Ferenčík, ktorý začal diskusiu, okrem iného napadol u Jesenskej tlmočenie ukrajinského slova *chutor* slovenským slovom *laz*. Píše: „Slovo a pojem *chutor* nemožno ozrejmiť a presne pretlmočiť slovom a pojmom *laz*...“ (Kult. živ. 1951, č. 5).

Zora Jesenská hneď v nasledujúcom čísle Kultúrneho života odôvodnene odmietla Ferenčíkovu argumentáciu, lebo podobný postup (podľa nej) by viedol k pohodlnému a protiveckému stanovisku ponechávať v preklade do slovenčiny všetky slová, ktoré nerobia ťažkosti pri skloňovaní, ak prekladateľ naráža na ťažkosť pri tlmočení cudzieho slova slovenským výrazom. Zaiste slovo *laz*, vlastne pomn. *lazy*, je v slovenčine veľmi rozšírené a známe.

Prekladateľky Soňa Čechová a Viktória Lapárová (č. 8) znovu napadly preklad slova *chutor* slovom *laz*, lebo je to vraj termín. Píšu: „Laz... veď je to taká osada, kde je jeden dom od druhého hodný kus vzdialený a väčšinou na viškoch. Donský *chutor* pravý opak: je na rovine a viac-menej somknutý.“

Uviedli sme výhrady proti tlmočeniu slova *chutor* výrazom *laz*. Jesenská vo všeobecnosti zotrvala na svojom spôsobe: prekladať, pokiaľ je to možné, všetko, čo sa dá, a cudzie slová preberať iba v najkrajnejšom prípade. Podoprela svoj postup aj praxou českých prekladateľov, ktorí slovo *chutor* prekládajú. Slovníky uvádzajú za ruské *chutor* české výrazy *statek*, *hospodárství*, *samota* (Kopeckij, Gontar).

* Týmto príspevkom začína Slovenská reč znovu diskusiu o problémoch prekladania. Prvý príspevok do diskusie nám zaslala na požiadanie s. Zora Jesenská. Uverejňujeme ho v tomto čísle. V diskusii budeme pokračovať v budúcom ročníku.

V Slovenskej reči je rozhodne potrebné zastaviť sa pri slove *chutor*, a to už aj preto, lebo návrh Ferenčíkov sa naozaj uplatňuje. V preklade románu A. S. Makarenka *Budú z nich India* od Magdy Takáčovej (Pravda, 1951) stretávame sa už so slovom *chutor* nepretlmočeným do slovenčiny.

Ozaj nevieme pochopiť Ferenčíkov unáhlený náhľad, že „slovo a pojem *laz* je pre mnoho (!) čitateľov práve tak neznámy ako *chutor*“. Slovo *laz* patrí priam do základného slovného fondu slovenčiny, aspoň už žiaci 5. ročníka národnej školy ho vo všeobecnosti dobre poznajú.

Je pochopiteľné, že *laz* je slovo, ktoré nemusí vyvolávať rovnakú predstavu u každého používateľa. Kto však pozná lazy zo svojho okolia, má v podstate správnu predstavu, že ide o skupinu domov, obývaných zväčša poľnohospodármi a dochovávateľmi statku, ktorí sú poväčšine súčasne aj lesnými robotníkmi a ktorí niekedy odchádzali na leto na sezónne roboty.

Lazy sú skupinou domov, ktorá je vysunutá z vlastnej politickej obce. Naokoľko je Slovensko zväčša hornaté, aj lazy sú poväčšine v hornatom teréne. A keďže vlastné, základné obce sú rozložené na lepšom mieste, v doline, lazy bývajú vo vyšších polohách.

Ale napr. v Liptove sa stretáme s Lazmi ako pomiestnym menom v obci Ivachnovej v širokej doline pri rieke Váhu. V Ružomberku v doline Revúcej je zas štvrť Laziny. Tieto už pomiestne mená, dnes osady, hovoria o pôvodnom význame slova *laz*, *lazy*: *vyklčovaním získaný priestor*. Pochopiteľne, že takýto priestor nemusí byť len na vrškoch, ale aj v doline pri rieke, ako ukazujú uvedené príklady z Liptova a ako ďalej svedčia mená obcí (*Lazy*, *Lazisko*...). V tomto význame poznajú slovo *lazy* aj v obci Lesné v Zemplíne. Hviezdoslav píše v *Hájnikovej žene*: Jak hniezdo v skryte parutí: tak chalupa v hôr zákutí uprostred zeleného *lázku*, rozvitom stáby na obrázku. — Tu slovo *lázok* označuje *horskú lúčku*.

Vôbec nie je pravda, že by *laz* bola „osada, kde je jeden dom od druhého hodný kus vzdialený“, ako uvádzajú Čechová a Lapárová, lebo lazy sú rozličného typu, no poväčšine je v laze zreteľná istá somknutosť stavaní, ktorú možno pozorovať na väčšine detvianskych a hriňovských lazov, na viacerých lazoch Valaskej Belej, na „štáloch“ Veľkého Poľa alebo susedných Oslan a Veľkých Uhriec (okres Partizánske), na lazoch pri Málinci, Kokave.

Konečne jednotný typ lazov nie je skoro ani mysliteľný. Zo sídelného zemepisu a národopisu dobre poznáme rozličné typy obcí, a to nielen rozdiel medzi dedinami na Horniakoch a dolniackymi na rovinách, šarišskými a južnozemplínskymi, ale aj medzi veľkými dedinami na Záhorí (Kúty, Brodské, Unín, Petrova Ves) a malými obcami v užších dolinách, pri drobnejších potôčkoch, kde bývajú domy voľnejšie rozložené, obce rozťahnuté (Močidlany, Oreské, Popudiny, Vlčkovany).

Tieto menšie obce predstavujú zväčša starý slovenský sídelný typ. V Liptove máme zasa napr. blízko seba viacero drobných obcí, politicky dodnes samostatných. Ich politická samostatnosť je výsledok bývalých vlastníckych pomerov za feudalizmu, keď Liptov bol sídlom početnej drobnej zemianskej vrstvy, menších statkárov, akých široké a bohaté Dolniaky nepoznaly. Tam by samostatnosť takýchto malých obcí blízko seba bola nemysliteľná.

Pravda, na Dolniakoch nepoznáme u nás lazy. Na lazoch žijú obyvatelia samostatne hospodáriaci, ale na Dolniakoch boli medzi obcami roztrúsené ma-

jere, v Zemplíne „tane“, ktoré majú celkom iný ráz. Tak pri Gabaji, Trnovci sú majere Pereš (je ich viacero), Veľká Dolina, Malá Dolina, Fizeš, Jatov, Garazda, Bagar, Ružový Dvor, inde Taraň, Prelohy.

V Trenčianskej poznáme pre dedinky takéhoto pôvodu meno Dvorec.

Na mnohých miestach sú pri obciach známe väčšie skupiny domov, osady, ale sa pre ne nepoužíva ani slovo laz, ani iné, lež sa označujú prosto len vlastným menom. Tak pri Prešove je Dúbrava, Serdok, Kúty, Okruhľak a iné, nad Starými Horami sú zasa pod Prašivou osady nazývané menom rodiny: Mišúty, Mistriky, Búly, Donovaly, Hamesy, Sliachany, Polianka, Močiar (obec Donovaly). Takto* často nazývajú brezovské a myjavské kopanice, osady v Turzovke, Terchovej, Veľkom Rovnom, oslianske a uhrecké „štály“.

Záverom treba zdôrazniť, že niet jednotného typu lazov ani jednotného typu pomenovania lazov, kopaníc (štálov, folvarkov).

S tohto hľadiska treba pozeráť aj na ukrajinský chutor. I tu popri menších-väčších osadách jestvovaly skupiny niekoľkých hospodárstiev. Podstatne sa líšia od našich podobných osád a osádok tým, že sú na širokej ukrajinskej stepi. Ale táto skutočnosť nemôže a nesmie byť rozhodujúca, lebo v podstate ide vždy o skupinu stavaní a hospodárstiev (v časoch pred kolektivizáciou), čo aj v rozsahu veľkej obce.

Bolo by napokon možné rozlične tlmočiť slovo chutor. Známe Gogoľovo dielo je do slovenčiny preložené od Zory Jesenskej ako Večery na *dedinke* neďaleko Dikaňky (Tranoscius, 1942). Niekedy by bolo možné slovo chutor vôbec neprekladať, ak je spojené s priezviskom rodiny, ako je to u nás v prípadoch ako Búly, Mistriky, Mišúty a pod.

Tlmočenie slova chutor slovom laz je však prakticky najjednoduchšie a nakoniec aj najsprávnejšie. Bolo by omylom uvádzať do slovenčiny slovo chutor rovnako, ako by bolo pomýlené zanášať do ruštiny naše laz. Ruskému čitateľovi by bolo naše slovo laz celkom nepochopiteľné, ako zasa nášmu je slovo chutor. Preto správne Slovník slovensko-ruský (Práca, 1951) uvádza za naše *laz* = *kopanica* ruské *chutor* (v *horách*) a A. V. Isačenko (Slovensko-ruský prekladový slovník) *górnijj posělok*.

Musíme si dobre uvedomiť, že uvádzanie cudzích slov, termínov do slovenčiny má svoje medze, ktoré zahŕňujú zväčša len termíny odborné, najmä technické výrazy, kde je celkom namieste medzinárodná terminológia, pochopiteľne, zčasti ruského pôvodu. No musíme dať pozor, aby sme neupadli do extrému zbytočného zatažovania reči slovami, ktoré nemajú nádej na zdomácnenie a ktoré širokým ľudovým vrstvám sťažujú, a to celkom zbytočne, chápanie textu. Nechceli by sme ísť po príklade českých humanistov, ktorí češtinu zamorili množstvom cudzích slov na úkor dobrých domácich a z pohodlnosti nehľadali pre ne potrebné domáce tlmočenie. Doteraz touto chorobou trpia zväčša naši technici.

Slovo *chutor* nie je termín. Nemá nádej na zdomácnenie v slovenčine. Označuje skutočnosť, ktorá je prežitkom starých čias, feudalizmu a kapitalizmu v cárskom Rusku, na Ukrajine a ktorej už dnes v Sovietskom sväze niet. Slovo *kulak* sa plne u nás zaužívalo a stalo sa všeobecne známym vplyvom neobyčajnej frekvencovanosti v dnešných časoch, keď sa socializáciou vidieka rozpruďuje

* Guzice, Jurci, Otiepkovia; Beňovci, Čugovci, Zelenáči; Belaneje, Repeje...

na dedinách prudký boj proti kulakom — dedinským boháčom. Ale výraz *chutor* nemá nádej na zdomácnenie v slovenčine, pretože sa nepociťuje potreba niečo nového ním vyjadriť.

Napokon proti slovu *chutor* hovoria aj isté citové dôvody rázu jazykovo estetického. Slovo *chutor* nevdojak pripomína východoslovenské nárečové slovo *hutoric*, celoslovenské ľudové označovanie príslušníkov týchto nárečí (*hutoráci*), i keď, pravda, medzi slovami *chutor* a *hutoric* niet významovej súvislosti.

Konečne sa treba ešte pozastaviť nad tvrdením (ktoré sme práve vyvrátili), že slová *chutor* a *laz* majú celkom odlišný význam, že sa významovo nekryjú. Je známa vec, že každé slovo popri svojom významovom jadre má ešte významové odtienky. Význam slov sa nielen zužuje, ale aj rozširuje. Kritikovia Jesenskej strácajú tu potrebnú pružnosť, ktorá musí byť vlastná dobrému prekladateľovi. Ide o umenie využívať reč, jej možnosti, vhodne rozširovať významy domácich slov. Ináč sa dostaneme do situácie, že mnohé naše slová sa stanú pomaly archaizmami, hoci ich možno a treba prispôbením oživiť.

Ak niekde Jesenská zašla príďaleko v snahe využívať málo známe nárečové slová, v tomto prípade si počínala správne, keď sa nedala originálom strhnúť a slovo *chutor* tlmočila vhodne slovom *laz*.

Niekoľko poznámok k diskusii o preklade Tichého Donu

Zora Jesenská

Som vďačná Slovenskej reči, že sa vracia k diskusii o mojom preklade Tichého Donu. Nechcem odvolávať svoju sebakritiku, ani brániť, čo skutočne bolo v tomto preklade omylom, to jest prekročenie miery v užití málo známych slov zo slovnej zásoby našich nárečí. No vývin ukázal, že som vážne schybila aj vtedy, keď som povedala svoju sebakritiku tak, že mohol vzniknúť dojem, akoby som súhlasila so všetkým, čo sa v tejto diskusii povedalo o teórii prekladu a prakticky o jazyku. Takto som sa nechtiac stala spoluvinníčkou niektorých zlých následkov, ktoré táto diskusia priniesla: schválenia nesprávnych téz o zásadách prekladania umeleckého diela, aj zreteľnej tendencie ochudobňovania jazyka v slovenských prekladoch.

Vážnou chybou diskusie bolo, že bola vyvolaná v takom čase a takým spôsobom a viedla sa takým tónom, že sa ľudia proste báli do nej zasiahnuť. Všetci diskutéri boli v skutočnosti členovia jedného úzkeho krúžku (jednej redakcie). Neozval sa nikto zo slovenských spisovateľov, nikto z čitateľov — a nikto z jazykovedcov. A predsa šlo tu o mnohé veci, ktoré bez účasti jazykovedcov nie je možné riešiť.

Medzi tieto veci patrí aj otázka, či prekladať a ako prekladať slovo „chutor“.

Nie je pravda, že „chutor“ je termín, ako tvrdily Čechová — Lapárová, že je to slovo, ktoré treba zaradiť medzi nepreložiteľné „réalie“ typu „aul“.

Ušakovov Tolkovij slovar' ruského jazyka hovorí pri hesle „chutor“: „osamotený pozemok s usadlosťou majiteľa“; pri hesle „ferma“ nachádzame u Ušakova toto vysvetlenie: „(ferma) v kapitalistických krajinách je súkromný

poľnohospodársky podnik na vlastnom alebo prenajatom pozemku, chutor“. Okolnosť, že sa tu „chutor“ dáva ako synonymum farmy (vo význame, aký má toto slovo v kapitalistických krajinách), sama vyvracia náhľad že „chutor“ je čosi čisto ruské, respektíve ukrajinské. Celkom inak hovorí Ušakov pri hesle „aul“: „Aul je vrchárska osada u kaukazských horalov a krymských Tatárov.“ Aj Ušakovov slovník teda jasne ukazuje rozdiel medzi všeobecným významom slova „chutor“ a čisto miestnym významom slova „aul“; názor Čechovej — Lapárovej, akoby tieto slová patrily do jednej kategórie pri prekladaní umeleckého diela je teda mylný.

I dvojязыčné slovníky pokladajú slovo „chutor“ za preložiteľné a práve tak aj za použiteľné pri preklade do ruštiny. Ostatne sama ruská prekladová literatúra slovo „chutor“ používa všeobecne na označenie určitého typu osady. Pamätám sa i na pôvodný ruský článok o Škandinávii (bohužiaľ, nemám ho poruke), kde sa hovorilo o švédskych chutoroch, a pritom šlo o dvorce v hornatom a vrchovatom teréne.

Je potrebné zavádzať slovo „chutor“ do slovenčiny? Nie, nie je to potrebné.

V marci tohto roku na Gogoľových oslavách v Sovietskom sväze všimla som si na Gogoľových výstavách — kde boli preklady jeho diel do všetkých jazykov, v ktorých vyšly —, ako rozličné národy prekladajú titul jeho slávneho diela „Večera na chutore bliz Dikaňki“. Prirodzene použil slovo „chutor“ ukrajinský prekladateľ — veď je vlastne ukrajinské; bieloruský preklad mal vlastné, bieloruské, veľmi blízke slovo „chutar“. Ale to bolo všetko. Bezvýnimočne všetci prekladatelia ostatných národov, ktoré „chutor“ vo svojom jazyku nemajú, použili niektorý ekvivalent z vlastného jazyka.

Z uvedeného je jasné, že slovo „chutor“ treba prekladať a že by sme my Slováci boli svetovou raritou, keby sme my jediní toto slovo pod titulom falošne chápanej terminologickej presnosti zavádzali do svojej literatúry.

Čechová — Lapárová na podporu svojho názoru o potrebe zachovávať „chutor“ aj v slovenských textoch uviedly citát z prekladu Dejín VKS(b), kde slovo „chutor“ je ponechané. Ich argumentácia je chybná hlavne preto, že stožníly zásady prekladania pri odbornom a umeleckom diele, že nedbaly na ich špecifický rozdiel.

Prekladateľ odborného diela stojí pred úlohou presne podať pojmový význam slova, väzby, vety. Žiada sa od neho bezpodmienečná terminologická presnosť, jazyková správnosť a štylistická jasnosť, viac nič. Emočná sila slova tu nerozhoduje, slová v odbornom diele sú pravidelne citovo neutrálne.

Prekladateľ umeleckého diela má úlohu inú, neporovnateľne složitejšiu. Musí v preklade v plnej sile, výraznosti a farebnosti zachytiť ideovo-umelecké bohatstvo originálu, pričom ideové je od umeleckého neoddeliteľné: idea vyjadrená umelecky slabo, nevýrazne stráca silu a účinnosť. Puškin geniálne napísal, že prekladateľ umeleckého diela musí ho „prevyjadriť“ prostriedkami svojho rodného jazyka. V tom slove „prevyjadriť“ je povedané všetko.

Nesprávny názor, vyslovený na začiatku diskusie Ferenčíkom a na jej konci v celom rozsahu schválený Roznerom, názor, ktorý pripúšťal, že umelecké dielo môže byť preložené aj neumelecky a že stačí, keď je preklad „presný, spoľahlivý a v dobrej spisovnej slovenčine“. Tento názor bol jednou z vážnych chýb diskusie a Roznerovo záverečné schválenie práve tohto názoru je podnes ťažko pochopiť. Mohol sa vyskytnúť len preto, lebo vlni u nás v kritike vôbec, teda aj v kritike

pôvodnej literatúry, vládly pomýlené názory na umelecké dielo — akoby umenie v ňom bolo čosi, bez čoho sa prípadne možno zaobísť. Tento názor, v podstate vulgarizátorský, odtrhajúci ideovosť od umeleckosti, dnes už úplne padol, pokiaľ ide o pôvodnú literatúru (viď článok samého Roznera v Kultúrnom živote, 1952, č. 24); musí padnúť aj pri určovaní zásad umeleckého prekladu. Preklad umeleckého diela musí byť tiež umeleckým dielom. V poézii nám je to jasné. Ako vôbec bolo možné pochybovať o tejto zásade pri umeleckej próze? Ani tu nemožno pokladať talent za vedľajšiu vec a umenie za čosi, čo môže byť, ale ak ho niet — nič sa nestane. V skutočnosti aj tu umelecké majstrovstvo je nevyhnutnou podmienkou ideovej účinnosti preloženého diela.

Jedným z veľkých, priamo základných nedostatkov diskusie o preklade Tichého Donu bolo, že ani jeden z kritikov nechcel vedieť o složitosti problému. Hoci hovorili o „metóde prekladania“, v skutočnosti zjednodušovali a srážali celú problematiku umeleckého prekladu na hľadanie ekvivalentov jednotlivých slov, ako keby vzornou prekladateľskou metódou bolo mechanické skladania čiastok diela.

Sovietsky teoretik P. Toper napísal, že prekladateľ umeleckého diela „pri prekladaní neopakuje jednotlivé slová a syntaktické formy cudzieho textu, ale opakuje proces tvorenia knihy“, že „prekladateľ nie je kabinetný učenec, nie scholastik, obmedzujúci sa na hľadanie slovníkových ekvivalentov; on si overuje voľbu slov, väzieb, syntaktických konštrukcií na živom jazyku svojho ľudu, na vnímaní svojich súčasníkov. Bez toho je preklad iba mŕtvou, nevernou, protiumeleckou kópiou“ (Novyj mir, 1952, č. 1, str. 244). Zároveň Toper vyčíta kritikovi A. Fjodorovovi, že pri posudzovaní určitého prekladu „stratil s očí rozhodujúcu podmienku prekladateľského umenia — že netreba prekladať jednotlivé slová, ba ani vety, ale reprodukovat' myšlienky a obrazy originálu“.

Toto úplne stratili s očí aj všetci kritici prekladu Tichého Donu.

Zjednodušujúci názor kritikov spôsobil, že videli v slove „chutor“ len a len „reáliu“ a „donské ovzdušie“ a domnievali sa, že toto donské ovzdušie sa v slovenčine môže zachovať zachovaním miestnych, donských slov, ktoré použil v pôvodine Šolochov. Veď v tejto diskusii pod titulom „donskosti“ diela nežiadali len zachovanie slova „chutor“, ale výslovne aj „kureň a iných“, ba aj celých ukrajinských dialogov (KŽ, 1951, č. 5).

Diskusia dostatočne dokázala, že donské ovzdušie nedalo sa zachovať nijakými slovenskými jazykovými prvkami. To bola holá nemožnosť. Nebol by tu pomohol ani nijaký „chutor“, lebo — keď si ho „overíme na živom jazyku svojho ľudu a na vnímaní svojich súčasníkov“, vidíme, že toto slovo pre obrovskú, deväťdesiatpercentnú väčšinu národa nič nehovorí, že je skutočne nesrozumiteľné. Celkom obdobné je to so slovom „kureň“. Čo by preklad Tichého Donu bol získal, keby som všade miesto chalupa bola písala „kureň“? — Keby som bola sledovala túto radu svojich kritikov, musel by začiatok Tichého Donu vyzerat' približne takto: „Melechovie dvor je celkom na kraji chutora. Vrátka z jeho bazu vedú na sever k Donu, za nimi je svah na osem sažeňov... a ďalej Hetmanský šľach“ — a tak ďalej. Na prvej stránke by slovenský čitateľ okrem toho bol našiel ešte slová „kureň“, „arba“, „čekmeň“, „majdan“. Cítil by v tom donské ovzdušie? Nie. Cítil by len, že to nerozumie, že to proste nie je po slovensky, že to v skutočnosti — nie je preložené.

Pritom preklady, takto prefažené cudzími slovami, ešte i dnes sa nájdu a po

diskusii o Tichom Done je nebezpečenstvo, že sa táto nesprávna tendencia rozšíri. Dobrým príkladom je slovenský preklad románu „Kuli“ od Radž-Anandu (vydal Slovenský spisovateľ, 1952). Tu sú doslova stovky indických slov. Máte tu „bibídží“ (miesto pani), arír (m. melón), dál (m. šošovica), merbaní (m. ďakujem), róti (m. chlieb), móčí (m. obuvník). Na jednej stránke, náhodne zvolenej (16) máte tu: kanton, lál, miján, sahib, bábú, bábúdží. Sťažuje toto čitateľovi prístup ku knihe? Nesporne sťažuje.

Nadmerné používanie slov z pôvodného jazyka v preklade je len dôkazom buď nesprávneho chápania vernosti prekladu, buď prekladateľovej neschopnosti „prevyjadriť“ dielo prostriedkami svojho rodného jazyka, dôkazom, že nepozná dostatočne svoj vlastný jazyk a nevie s ním narábať.

Znamená to azda, že v preklade nemožno zachytiť národný charakter slovesného diela? Neznamená. Národný charakter diela zachytiť možno a treba, ale celkom iným spôsobom. Musí byť zachytený správnym reprodukováním spoločenských a hospodárskych vzťahov medzi ľuďmi a nadovšetko — správne reprodukovanou psychikou postáv, ich pomeru ku svetu a k udalostiam. Národný charakter diela netreba chápať ako akúsi exotiku, ktorú môžu zachytiť exotické slová. Aj pre prekladateľov platí Belinského poučka spitovateľom, že sa majú starať o pravdivé a hlboké zobrazovanie skutočnosti, a to národné potom už príde do diela samočinne.

Nakoľko môžu pomôcť cudzie slová, keď chceme v preklade zachytiť miestne zafarbenie pôvodného diela?

Bolo by nesprávne úplne ich vylučovať. Napr. niektoré slová ruského pôvodu používajú sa u nás už dávno a sú teda pomerne známe, prípadne i celkom zdomácnelé, ako napr. *kopejka*, *versta*, *báľuška*, *papacha*. Takéto slová majú miesto v preklade. Druhou kategóriou sú názvy reálií, podstatne odlišných od čohokoľvek nášho. K tejto kategórii slov patrí už citovaný „aul“, lebo podoba tejto kaukazskej osady sa podstatne líši od akejkoľvek našej dediny. Aj takéto slová do určitej miery môžu byť v preklade, ale v umeleckom diele treba dbať, aby podľa možnosti boli uvedené v takom kontexte, kde si čitateľ môže domyslieť aspoň približne, o čo ide (či o jedlo, oblek, titul atď.). No celkom neznámych slov na označenie reálií znesie preklad v každom prípade pomerne veľmi málo — nejakých desať-pätnásť v normálne rozsiahlom románe. Inak čitateľa iba popudzujú. Príčina je jasná: v pôvodine sú tieto slová známe, vyvolávajú určitú predstavu, celkom jasnú a konkrétnu; v jazyku prekladu sú neznáme, nevyvolávajú predstavu celkom nijakú a poznámka pod čiarou dá obyčajne obraz len hmľistý. Ale ak to, čo v pôvodine bolo jasné, preložíme nejasne — kde je tu vernosť prekladu? Veď čitateľ má opisovanú scénu priam vidieť! Treba teda s takýmto slovami zachádzať opatrne.

Skutočne vývin v našich prekladoch z ruštiny ukazuje jasnú tendenciu obmedzovať takéto neznáme slová. Kedysi sa u nás zachovávaly nielen slová *kryľco*, *jamščik*, ktoré dnes už ani u najneobratnejšieho prekladateľa nenájdete, ale všeobecne aj *izvozčik*, tak už vžitú, že sa písalo v poslovenčenej forme *izvoščik*. Dnes vidíme, že aj keď sa ešte zavše nájde toto slovo aj u dobrých prekladateľov, predsa sa začína vytrácať a nahrádza sa slovami „drožkár“, „fiakrista“. Práve tak sú na ústupe cudzie tituly: *vaše prevoschoditeľstvo* čoraz častejšie nájdeme preložené ako „vaša excelencia“, slovo *barin* v texte ako „pán“, v oslovení ako „pán veľkomožný“. Slovo *dača* kedysi sa zachovávalo v prekladoch, dnes sa oby-

čajne prekladá buď ako „vilka“, buď ako „chata“. Vidíme tu teda tendenciu nahrádzať cudzie, nesrozumiteľné slová domácimi, dávajúcimi konkrétnu predstavu, aj keď len približnú („dača“ je trochu inakšia ako vilka aj ako chata). Preto aj v druhom vydaní Tichého Donu tieto „donské“ slová nielen že nerozmnožím, ale ešte ich obmedzím.

Umelé zavádzanie „chutora“ teda odporuje vývinovej tendencii v našej prekladovej literatúre.

Ale či mali vôbec kritici pravdu v tom, že zachytenie „donského ovzdušia“ bolo „prvoradou úlohou prekladateľky v diele“? Nie, nemali pravdu.

Hlavné v Tichom Done, to, čo určovalo voľbu slov, väzieb a syntaktických foriem v slovenskom preklade — bol ideový zámer autora. Nešlo o exotickosť prostredia. Išlo o umelecké zachytenie obdobia pred revolúciou, za nej a za občianskej vojny v Rusku v odľahlej osádke, ako sa povie, „pánubohu za chrptom“, kam pre jej vzdialenosť od centier — aj od menších centier — nové myšlienkové prúdy doliehali len slabo, a ktorú odrazu revolúcia strhla do svojej krútnavy. To, že šlo o odľahlý kút, o odľahlú obec a či vlastne omrvinku obce — to bolo podstatné, to určovalo voľbu slov v preklade na mnohých miestach, medzi iným aj pri voľbe ekvivalentu, ktorý by bol v tomto prípade za slovo „chutor“ najvhodnejší.

Hovorím — v tomto prípade. Špecifikum umeleckého prekladu je práve v tom, že voľba ekvivalentu (prípadne analogie, alebo i kompenzácie) je určovaná mnohými faktormi.

Podľa Ušakovovho slovníka by bolo jasné, že *chutor*, to jest „osamelý pozemok s usadlosťou majiteľa“, je najvhodnejšie prekladať ako „majer“, prípadne i „samota“ alebo „dvorec“. Je to naozaj možné veľmi často.

Ale *chutorom* sa nazýva aj celá väčšia-menšia skupina takýchto dvorcov. Potom je slovo „majer“, „samota“ nepoužiteľné. Tak bolo i v tomto prípade.

Kedysi — v preklade Gogoľových „Večerov“ — použila som termín „dedinka“. Vtedy som dostala list od Rusa, žijúceho na Slovensku, kde mi tento termín vyčítal, lebo — ako dôvodil — „chutor nie je dedinka, chutor je laz“. Pri preklade Tichého Donu znova som sa obrátila o radu na iného Rusa, ktorý pochádza z kraja, kde sú „chutory“, ale dávno žije na Slovensku. Hoci o tamtom prvom Rusovi nevedel, povedal obdobne: „Chutor je roztrúsenejší ako dedinka. Chutor je to, čo vaše lazy.“

Pokladala som pôvodne i ja za prekážku použitia slova „laz“ okolnosť, že naše lazy sú obyčajne vo vrškovitom teréne. Zistila som však, že sa nájdu i na rovine. Je aj obec Lazce (pri Olomouci). Ak som sa rozhodla rozšíriť význam tohto slova, trúfala som si to hlavne preto, že ľud sám jeho význam rozširuje. Okrem svojho pôvodného významu má už dnes toto slovo v živej reči aj iný: znamená osadu, vzdialenú od kultúrneho a politického centra, stratený kút, kam prúd života dolieha len oneskorene a slabo. Viem od učiteľov, že ak ich preložila niekam, kde líšky dávajú dobrú noc, vyjadrujú to výrazom: „Dali ma na lazy“ — aj keby to bolo na rovine ako dľaň. „Nuž či je z lazov?“ — touto vetou sa vyjadruje údiv nad človekom neobratným v najprostejších formách spoločenského styku. „Čo si z lazov prišiel?“ — toto je zas údiv nad niečou neinformovanosťou o novinkách bežne známych. Toto všetko dokazuje rozšírenie pôvodného významu slova *laz* — rozšírenie, ktoré by, myslím, malo byť zaznačené aj v budúcom slovníku slovenského jazyka.

A práve tento významový odtienok slova *laz*, *lazy*, práve to, že okamžite vyvoláva predstavu čohosi zapadnutého, vzdialeného od centier, bol veľmi vítaný do Tichého Donu, kde vysunutosť kozáckej osady bola základne, ideove dôležitá. Pokúšala som sa v pripravovanom druhom vydaní Tichého Donu „*laz*“ nahradiť „*osadou*“. Dielo tým mnoho strácalo, na niektorých miestach priam haslo. Ostatne stačí si porovnať tri varianty: „*Večery v chutore*“, „*Večery v osade*“ a „*Večery na laze*“ — ktorý z nich v slovenskom čitateľovi okamžite vyvolá predstavu drobnej skupiny domov, kde sa žije životom odtrhnutým od sveta? Ktorý z nich má emočnú silu? A práve takéto myšlienkové a citové asociácie, ktoré určité slovo v čitateľovi vyvoláva (alebo nevyvoláva), sú dôležité pri voľbe slov v umeleckom diele. Na prekladateľovej schopnosti zväziť túto asociáciu nosnosť slova záleží veľmi mnoho, veď práve táto schopnosť sa nazýva talentom; ak ju prekladateľ nemá, nikdy sa mu nepodari urobiť preklad umelecky plnokrvný.

Konečne nie je bez významu ani okolnosť, že od *lazu* dajú sa výborne utvoriť všetky potrebné odvodeniny: *lazníci*, *laznícky*. „*Osada*“ nielen že má charakter akéhosi úradného slova, ale ani podobné odvodeniny nie sú použiteľné: „*osadníci*“ má iný význam, „*osadský*“ je slovo už mŕtve a v tejto súvislosti by sa oživiť nedalo.

Za veľmi vážny poznatok z článku „*Laz — lazy — chutor*“ pokladám vetu z jeho záveru: že prekladateľ (a dodajme: aj spisovateľ) musí vedieť „využívať reč, jej možnosti, vhodne rozširovať významy domácich slov. Ináč sa dostaneme do situácie, že mnohé naše slová sa stanú pomaly archaizmami, hoci ich možno a treba prispôbením oživiť.“

Dobrou ilustráciou správnosti tejto zásady a jej krásneho využitia môže byť staré ruské slovo „*ukaz*“, ktoré priamo sovietska vláda (určite nie konzervatívna) oživila v novom význame: pred revolúciou to bol úradný rozkaz, nariadenie — dnes slovom „*ukaz*“ označujú výnosy Predsedníctva Najvyššieho sovietu SSSR, ktoré majú platnosť zákonov.

Diskusia o preklade Tichého Donu vážne schybila aj tým, že o tejto možnosti nechcela vedieť. Ako ďaleko tu potom šla vulgarizácia, vidno z toho, že sa napokon medzi prekladateľmi vyskytol i názor, že čiasťky voza netreba nazývať ich názvami, lebo vraj mestské deti už voz nepoznajú a „*vozy o dvadsať rokov aj tak nebudú*“. Absurdnosť takejto „*hurápokrokovosti*“ v jazyku je očividná.

Opakujem: uznala som vtedy a uznávam aj teraz, že mi naozaj právom vyčítali použitie niektorých slov, v ktorých som zašla príďaleko, že mi oprávnené vyčítali najmä ich počet. Nechcem to popierať a nechcem ani tvrdiť, že táto diskusia nič kladného nepriniesla. Ale je fakt, že aj kritici zašli príďaleko — najnebezpečnejšie a najškodlivejšie v tom, že vyčítali ako „*nesrozumiteľné*“ aj veľmi mnohé také slová, ktoré sú úplne bežné, známe a živé na väčšine slovenského územia, sú používané našimi klasikmi od Janka Kráľa až po Petra Jilemnického a Františka Hečku, sú jediným našim výrazom na určitý pojem a teda sú v spisovnom jazyku potrebné a nemožno ich vyhadzovať bez škody. „*Laz*“ nebol ani zďaleka jediné slovo, pri ktorom kritici (najmä Neman) podcenili jazykové znalosti slovenského ľudu. K tejto zápornej a škodlivej stránke celej diskusie bude sa treba ešte vrátiť.

Jednou z povinností spisovateľa a práve tak i prekladateľa je strážiť bohatú pokladnicu spisovnej slovenčiny a nedovoliť, aby ju niekto umele znečisťo-

val zbytočnými cudzími slovami, alebo umele ochudobňoval, vyhlasujúc za archaizmy to, čo archaizmami nie je a nemá sa stať. Povinnosťou spisovateľa a prekladateľa je tento poklad ďalej zveľaďovať. Takúto snahu neslobodno nazývať ani purizmom, ani konzervativizmom.

POSUDKY A ZPRÁVY

Sovetská veda — Jazykověda, II. roč., číslo 1—3. Vydáva Československo-sovietsky inštitút.

Časopis *Sovetská veda — Jazykověda* vychádza v snahe informovať českého a slovenského čitateľa o bohatej činnosti sovietskej jazykovedy, ukázať našim jazykovedcom a praktikom-pedagogom správny smer v ich práci. Časopis prináša preklady pôvodných ruských štúdií v českej a slovenskej reči.

Prvé číslo II. ročníka sa začína prekladom listu, ktorý sovietski jazykovedci poslali J. V. Stalinovi z príležitosti výročia uverejnenia jeho statí *Marxizmus a otázky jazykovedy*.

Ďalej sa uverejňuje preklad štúdie A. J. Mordinova *O vývoji jazykov socialistických národov v SSSR*. Autor tu obsírne a dôkladne vyvracia Marrovo jazykovedné koncepcie, ktoré spôsobili vo vývoji jazykov neruských národov SSSR nedozerané škody. Marrovi žiari spolu s buržoáznymi nacionalistami dochádzali o. i. k záveru, že v jazyku zaostalých národov nie je možné rozvíjať vyššiu kultúru. Výsledkom takéhoto šovinistického postoja potom bolo, že mnohí kultúrni činitelia, hlavne východných republík SSSR, sa snažili orientovať vývoj jazykov národov týchto republík na turečtinu, perzštinu a arabčinu. Mordinov upozorňuje na súvislosť týchto snáh so snahami bývalých cárskych liberálov, ktorých násilné zavádzanie ruštiny do života neruských národov spôsobilo mocný odpor ľudu. Už vtedy Lenin varoval pred takýmito násilnými počinmi: „Myslíme, že veľký a mocný ruský jazyk nepotrebuje, aby sa ho kto-koľvek mal učiť pod údermi palice...“

Stalinská národnostná politika vychádza z uznania rovnoprávnosti národov a národných kultúr. Po Veľkej októbrovej revolúcii a hlavne po odhalení škodlivých marrovských koncepcií sa vývoj jazykov neruských národov SSSR dostal na správnu líniu a našiel si svoj správny pomer aj k ruštine. Vývoj týchto jazykov sa prejavuje predovšetkým v slovníku obohacovaním novými odbornými termínmi rozličných vedných odborov. Hlavným prameňom pre tieto odborné termíny je vlastný materinský jazyk, ďalej ruština a medzinárodná terminologia, prijímaná prostredníctvom ruštiny. Pritom však treba zdôrazniť, že základný slovný fond týchto jazykov ostal bez podstatných zmien.

Správne riešenie národnostnej otázky donieslo národom SSSR všestranné zveľaďenie ich jazykov, v ktorých si dnes pestujú bohaté plody umeleckej a vedeckej literatúry.

Dalej prvé číslo prináša článok P. J. Černycha o spojitosti vývoja jazyka s dejinami národa vo svetle Stalinových prác o jazykovede. S vyriešením otázky o nenadstavbovej a netriednej povahe jazyka v Stalinových prácach o jazykovede vyšlo najavo aj to, že striedanie spoločenských formácií nevyvoláva podstatné zmeny v jazyku, teda nahradenie jednej jazykovej štruktúry druhou. Dokázalo sa, že osud jazyka je pevne spojený s osudom národa; so zánikom národa zaniká aj jeho jazyk. Na druhej strane treba však zasa priznať, že jazyk vo svojom dejinnom vývoji predsa len podlieha istým zmenám. Autor sa veľmi podrobne venuje tejto otázke a rieši ju podľa povahy oboch hlavných oblastí jazyka (slovníka a gramatiky) a podľa ich súvisu s dejinami národa.

V súhlase s vývodmi J. V. Stalina dokazuje Černych, že vývoj jazyka vo svojej podstate nezávisí na striedaní hospodárskych základní, aj keď sa ono striedanie na vývoji jazyka svojím spôsobom predsa len odráža. Podľa Stalina však „také zmeny nijako nerozhodujú o osude jazyka“ a nemožno tu hovoriť o nijakých „skokoch“, „zlomoch“ a „zvratoch“. Možno len pripustiť — a v tom je dnes marxistická jazykoveda zajedno — že s vývojom hospodárskeho a kultúrneho života národa a so vznikom nových pojmov musia vznikať aj nové slová a názvy týchto pojmov, čo sa najmarkantnejšie odráža na slovnej zásobe jazyka. Slovná zásoba jazyka v tomto ohľade teda najviac súvisí s vývojom národa a s jeho kultúrnym a hospodárskym rastom.

Omnoho složitejšia je otázka súvisu gramatickej stavby jazyka s dejinným vývojom národa. „Vývoj gramatickej stavby“, hovorí Černych, „prebieha podľa svojich vnútorných zákonov, ktoré nie sú na prvý pohľad vôbec závislé na dejinách spoločnosti, na dejinách národa, tvorcu a nositeľa tohto jazyka“. Tu treba zdôrazniť, že gramatická stavba jazyka je vo väčšej miere spätá s abstraktným myslením. „Gramatická stavba závisí vo svojom vývoji na evolúcii logického myslenia, je spätá s históriou abstraktného myslenia“, píše ďalej Černych. To je hlavná príčina, prečo na gramatickej stavbe jazyka možno len v takej malej miere pozorovať vplyvy dejinného vývoja národa.

Na vysvetlenie stáleho vývoja jazyka a hlavne jeho gramatickej stavby treba uviesť autorov poznatok, že „vývoj abstrahujúcej a organizujúcej činnosti rozumu pokračuje i v dobe historickej.“

Z problémov jazyka umeleckých diel prináša toto číslo štúdiu J. Surkova o otázkach jazykovedy vo vzťahu k sovietskej literatúre. Vychádza zo Stalinových jazykovedných prác a pripomína, že sú veľmi dôležité aj pre literatúru. Otázku jazyka ako nástroja vedeckých a umeleckých diel treba nutne riešiť aj v literárnej vede. Autor si všíma niektoré pomýlené literárne školy, ktoré vznikly v Sovietskom sväze po Veľkej októbrovej revolúcii a vniesly do literatúry chaos a zmätok. Kritizuje činnosť proletkultovcov a rappovcov, zavrhuje kultúrne a umelecké diela minulosti, a vyzdvihuje zásah samého Lenina, ktorý upozornil, že nesmrteľné estetické hodnoty minulých čias, vytvorené za nadvlády vykorisťovateľských tried, vznikaly ako výsledok odmietania morálky týchto tried. Poukazuje ďalej na škodlivú činnosť formalistu a teoretika futurizmu Vinokura, ktorý chcel o. i. zavrhnuť doterajší jazyk a „vytvoriť“ jazyk ulice, na vulgarizátora Belika, Belaša, upozorňuje na chybný krok spisovateľa Panfjorova, ktorý chcel budovať nový literárny jazyk na miestnych nárečiach, a na rappovského epigona Škerina, ktorý ľahkomyselne odsúdil Katajeva, Erenburga a i.

Vo všetkých týchto škodlivých zjavoch sovietskej literatúry badať nedoce-

nenie významu jazyka a zhubné vplyvy Marrovho učenia. Bol najvyšší čas odhaliť tieto vulgarizátorské prúdy v jazyku a v literatúre, ktoré sa snažily preplňať, ba dokonca nahrádzať jazyk literatúry žargónom lumpenproletariátu, provincializmami a cudzími jazykmi statkárskej triedy. Práve na tomto mieste treba vy-zdvihnúť najväčší význam Stalinových jazykovedných prác pre literatúru, pretože skoncovaly so škodlivými lingvistickými teóriami, na ktorých stavali niektorí sovietski spisovatelia a ktorými sa živily najmä zakuklené formalistické a dekadentné smery.

V 2. čísle je preklad článku A. G. Spirkin a *Učenie I. P. Pavlova o dvoch signálových sústavách — prírodovedecký základ stalinského učenia o jazyku*. Autor tu vychádza zo základného princípu pavlovovského učenia o vyššej nervovej činnosti a z pojmu reflexu. Pavlov hovorí, že reflex je „zákonitou odpoveďou organizmu na pôsobenie vonkajšieho okolia“. Podľa pavlovovského učenia sa v organizme nič nedeje bez objektívnej príčiny.

Pavlov na tomto základe vybudoval vzácnu teóriu o dvoch tzv. signálových sústavách. Prvou signálovou sústavou rozumie sústavu nervových dočasných spojení mozgovej kôry, ktoré bezprostredne odrážajú, či vlastne zachytávajú podnety vonkajšieho sveta.

Nad touto prvou sústavou sa v procese pracovnej činnosti a sociálneho zaradenia človeka vyvinula kvalitatívne odlišná druhá signálová sústava ako vyššia forma nervovej činnosti človeka. Druhá signálová sústava je sústava špecificky ľudských, dočasných spojení mozgovej kôry, na ktorých sa zakladá vnímanie a rozumenie reči a ktoré sú základom slovného myslenia.

Prvú signálovú sústavu s výnimkou počutého a videného (písaného) slova vlastní aj zvieratá; to je najvyššia a jediná forma ich nervovej činnosti. Pavlov zdôrazňuje, že zvieratá nemajú slovné myslenie. Vlastníť všeobecné pojmy, zovšeobecňovať, abstrahovať jednotlivé dáta smyslových orgánov je výhradnou vlastnosťou človeka. Píše: „Rozumová práca je práca druhej signálovej sústavy, ktorá sa objavila u človeka vtedy, keď sa stal ‚hovoriacim zvieratom‘.“ O pomere medzi druhou a prvou signálovou sústavou hovorí, že „človek predovšetkým vníma skutočnosť pomocou prvej signálovej sústavy, potom sa stáva pánom skutočnosti pomocou druhej signálovej sústavy (slovo, reč, vedecké myslenie).“

Týmito tézami, ako aj myšlienkou, že reč má v sebe silu zovšeobecňovania, že myslenie sa zakladá na slovnom systéme signalizácie, dáva Pavlov stalinskej téze o bezprostrednom vzťahu jazyka a myslenia prírodovedecký základ.

Učenia I. P. Pavlova v súvisi s otázkami jazyka dotýka sa aj I. V. Karpov v štúdií *O fyzikálnych základoch metodiky čítania v cudzom jazyku*. Skúma vzťah tela a ducha na hmotnom základe mozgu a porovnáva doterajšie náhľady na pomer týchto dvoch veličín podľa idealistickej a materialistickej koncepcie, aplikujúc svoje poznatky hlavne na vyučovanie cudzích jazykov. Na podloženie tohto výseku duševnej činnosti vychádza zo širokého základu vyššej nervovej činnosti vôbec. Kým idealistickej fyziológii bol v hľadaní súvisu medzi vyššou nervovou činnosťou a jej lokalizáciou východiskom len anatomický mozgový substrát, materialistická fyziológia stavia na zákonitostiach vzájomných vzťahov vo vyšších nervových procesoch.

Karpov podrobuje prísnej kritike doterajšie náhľady idealistickej vedy o tzv. centrách jednotlivých duševných činností na mozgovej kôre, podľa ktorých náhľadov bol organizmus a duševná činnosť roztrieštená na jednotlivé, spolu nesú-

visiace prvky. Neskoršie štúdiá dokázali, že tzv. centrá rozličných činností sú len centrami porúch, nie však ich vlastnými funkčnými centrami.

Na tomto izolujúcom ponímaní jednotlivých javov a ich triedení v samostatné prvky zakladala buržoázna veda svoje metodické teórie a vo vyučovaní cudzích jazykov sa opiera o vnemy a mechanickú pamäť.

Hlavná myšlienka, na ktorej buduje sovietska fyziológia, je pavlovovská idea syntetickej fyziologie. Pavlov totiž učí, že „čím je nervový systém živého organizmu vyspelejší, tým je centralizovanejší...“

Karpov prináša ďalej poznatky o učení A. R. Luriju o zákonitostiach mozgovkej kôry pri čítaní, písaní a hovorení prejavu. Lurija tu vytvára koncepciu tzv. „mozgového človeka“, ktorý predstavuje na mozgovkej kôre veľkosť plochy inervujúcej jednotlivé orgány tela.

Z mnohých konkrétnych výskumov dochádza takto sovietska metodológia na nevyhnutnosť využívania poznatkov z fyziologie vyššej nervovej činnosti.

Ďalej tento sošit prináša dokumentáciu článku F. A. Soch i n a o osvojovaní gramatickej stavby u dieťaťa. Autor tvrdí, že základom stáleho používania gramatických foriem je systémovosť, složitá dynamická stereotypnosť na báze druhej signálovej sústavy. Šablónovitost používania gramatických schém u dieťaťa vysvetľuje generalizáciou konkrétneho gramatického vzťahu.

Článok A. B. Š a p i r a rozoberá otázky ruskej grafiky a pravopisu. Autor zavrhuje radikálne návrhy na reformu ruskej grafiky a pravopisu a tvrdí, že takéto kroky by nutne vytvorili priepasť medzi novou generáciou a slovesným bohatstvom, ktoré dosiaľ vytvorilo tvorivé úsilie ruského ľudu hlavne v posledných desaťročiach.

V 3. čísle je jubilejná štúdia A. J. J e f i m o v a *Význam N. V. Gogoľa v dejinách spisovnej ruštiny*. V charakterizovaní Gogoľovho diela treba vyzdvihnúť jeho najzákladnejšiu vlastnosť: ľudovosť. Aj s hľadiska Stalinovho učenia o jazyku sa dokázalo, že Gogoľov jazyk obsahuje najživotnejšie a najtypickejšie prostriedky ruského jazyka. Jefimov hovorí: „Ak chápeme ľudovosť spisovateľského jazyka ako reprodukciu a tvorivé dotváranie toho najlepšieho, čo dosiahla jazyková kultúra ľudu..., tak Gogoľov jazyk je ľudový v pravom smysle slova.“

Rozmáhajú sa triednych žargónov rozličných spoločenských vrstiev a bezhlavé vnášanie cudzích výrazov do hovorovej a spisovnej ruštiny bujnelo už za čias Gogoľových; Gogoľ mal k nim od začiatku zjavný odmietavý postoj. Obviňoval hlavne čitateľov z vyšších vrstiev, ktorí z povýšeneckého postoja k ľudovým vrstvám v styku medzi sebou veľmi radi používali a v reči krásnej literatúry ochotne vítali slová, výrazy, ba aj celé vety z cudzích jazykov. Naproti týmto nezdravým zjavom Gogoľ poukazoval s láskou na bohatstvo, silu a plasticnosť jazyka ruského ľudu.

Gogoľ vo svojej tvorbe rád využíval bohatstvo ruských ľudových prísloví, ktoré dávajú myšlienke všeobecnú platnosť a poskytujú obraz ruského svojrázneho života. Jeho dielo je doslova preplnené prvkami hovorového jazyka; súčasným i budúcim generáciám spisovateľov ukázal takto bohatú studnicu pre ich slovesnú tvorbu.

Okrem toho prináša 3. číslo aj J e f i m o v o v článok *O úlohách štúdia jazyka a štýlu umeleckých diel*. Vychádza zo Stalinovej myšlienky o jazyku: „Tvorcom a nositeľom jazyka je ľud.“ Ďalej dokladá, že spisovný jazyk nevytvo-

rila vládnuca trieda, ale ruský ľud a jeho najlepši predstavitelia, majstri umeleckého slova. To je zároveň aj najlepším kritériom pre spisovateľa, ako sa orientovať, odkiaľ ťažiť pre svoje umelecké diela. Pri štúdiu slovného materiálu umeleckých diel pokladá Jefimov za prvoradé určiť špecifiku štýlu spisovateľa a individuálnej svojráznosti jeho jazykových prostriedkov. Podľa Belinského svojráznosť každého človeka sa najviac prejavuje v jazyku.

Z činiteľov, ktoré vplývajú na jazyk a štýl diela, pokladá Jefimov za potrebné pri štúdiu jazyka umeleckého diela všimnúť si predovšetkým tieto: epochu, v ktorej spisovateľ žil, stav spisovného jazyka skúmanej doby, stav celonárodného hovorového jazyka, nárečí a ich vzájomné pôsobenie, stav prostriedkov umeleckého zobrazovania, ako aj stav gramatickej stavby v celonárodnom jazyku.

Pod slohom spisovateľa rozumie autor charakteristický a obľúbený spôsob výberu použitia slov; sloh je organicky spätý s obsahom diel. Pod slohom Belinskij rozumel „živú organickú shodu formy s obsahom“. Pretože literatúra je podľa neho „zrkadlom skutočnosti“ a umelecké diela musia byť preniknuté „duchom súčasnosti“, treba aj v jazyku umeleckých diel hľadať odraz zobrazovanej doby.

Spisovatelia nielenže bohato vyčerpávajú významovú rozmanitosť slova a dávajú slovám aj nové významy, ale — čerpajúc z bohatých prameňov jazyka ľudu a majúci na zreteli zákonitosti vývoja jazyka — objavujú v jazyku a donášajú vo svojich dielach aj nové slová; Jefimov k tomu výstižne dodáva, že „objavenie sa každého nového slova v jazyku je udalosťou v oblasti myslenia“.

Napokon prináša časopis sedem kapitol zo štúdie V. V. Vinogradova: *Ruská veda o ruskom spisovnom jazyku*, kde autor podáva kritický prehľad prác o ruskom jazyku za sovietskeho štátu.

Okrem toho autor podáva krátky prehľad dejín ruskej jazykovedy v posledných storočiach, kde vyčítuje chyby, ktoré sa napáchaly na ruskom spisovnom jazyku zanedbávaním a nevšímáním si zákonitostí jeho vnútorného vývoja.

Do 17. storočia si všímajú dejiny spisovného jazyka len vzájomné vzťahy cirkevnoslovanských a ruských prvkov. Dejiny spisovnej ruštiny sa dlho obmedzujú zväčša len na jazyk veľkých spisovateľov, pretože spisovný jazyk budoval skoro výhradne na jazyku inteligencie. Ešte aj v 19. storočí ruská jazykoveda podceňuje tak dôležitú oblasť, ako je vnútorný vzťah medzi jazykom a myslením. Mladogramatici venujú pozornosť hláskosloviu, pričom im ostáva neznáma odlišnosť štruktúry ruského spisovného jazyka príslušnej doby od živej reči ľudu.

Až po Veľkej októbrovej revolúcii dostáva sa štúdiu dejín ruského spisovného jazyka zaslúžená pozornosť. V nasledujúcich dvoch desaťročiach vychádzajú štúdie z tejto oblasti, skúmajú sa jazyky mnohých význačných literárnych diel. Práce Jakubinského, Vinogradova, Žirmunského, Karského, Obnorského, Jakobsona a i. sú plastickým obrazom tohto úsilia.

Okrem prekladov väčších i menších štúdií prináša Sovetská veda — Jazykoveda v rubrike *Рецензии* sústavné zprávy a posudky o význačných novinkách sovietskej jazykovedy, v rubrike *Документация* shrnutie podstatných myšlienok zo závažných štúdií a článkov a v rubrike *Здравые информácie* o činnosti sovietskej a československej jazykovedy.

V časopise Sovetská veda — Jazykoveda dostáva náš čitateľ do rúk hodnotné štúdie zo súčasnej sovietskej jazykovedy. Preklady článkov významných sovietskych jazykovedcov nielenže nás informujú o bohatej činnosti sovietskej ja-

zykovedy, ale prinášajú nám aj mnohé nové poznatky a závery, ku ktorým dospieva sovietska jazykoveda metódou historického a dialektického materializmu. Dôležitou pomôckou je pre nás aj bibliografia sovietskej jazykovedy, ktorú časopis prináša v niektorých číslach. Slušný náklad 5.000 svedčí o veľkom záujme o tento časopis a je svedectvom jeho potreby u nás. *R. Schnek*

A. N. G v o z d e v: *Osnovy russkoj orfografii*, tretije, dopolnennoje i ispravlennoje izdaniye, Učpedgiz Moskva 1951, str. 118.

Tretie vydanie tejto Gvozdevovej štúdie jednak svedčí o neobyčajnom záujme, akému sa tešia otázky pravopisu v Sovietskom sväze, jednak je dôkazom pozornosti, ktorú sovietska jazykoveda venuje praktickým otázkam jazykovedy, medzi ktoré na čelné miesto patria otázky pravopisu.

Hlavným cieľom tejto práce je poukázať na sociálne, spoločenské funkcie pravopisu a vyložiť jeho systém, lebo len poznaním týchto dvoch hodnôt možno vybudovať presnejšie a zároveň účinnejšie metódy pre vyučovanie pravopisu na školách.

Sociálna funkcia pravopisu neobyčajne ostro vystúpila najmä po Stalinových príspevkoch o jazykovede, v ktorých J. V. Stalin zdôraznil celonárodnosť spisovného jazyka a jeho postupný vývoj. Obidve tieto zásady sa zrejme týkajú aj pravopisu.

Celonárodnosť pravopisu sa javí predovšetkým v tom, že je vhodným prostriedkom písomného styku celého národa, príslušníkov rôznych nárečí a že vhodne fixuje hovorenú reč. Táto vlastnosť pravopisu však predpokladá normovanosť pravopisu, z čoho bezprostredne vyplýva všeobecná, celonárodná záväznosť pravopisných noriem i jeho ustálenosť.

Dalšou črtou každého pravopisu, najmä však pravopisu ruského je, že je podobne ako jazyk produktom celého radu epoch. Z toho vyplýva, že ani v pravopise nie sú možné náhle a radikálne zmeny, ale že sa vyvíja pomaly, postupne, podľa jemu vlastných zákonov. Pritom sa pravopisné pravidlá zdokonaľujú, spresňujú a ustavične sa hľadajú spôsoby na vyjadrenie toho, čo v jazyku novo vzniká.

Svoje výklady zameriava A. N. Gvozdev predovšetkým na zistenie, čo je základným princípom ruského pravopisu.

Po všeobecných výkladoch o význame pravopisu a o pomere pravopisu a grafiky (ortografia využíva možnosti poskytované grafikou daného jazyka) sústreďuje sa na výklad o dvoch najdôležitejších princípoch ruského pravopisu, o princípe fonetickom a morfológickom, hoci pre úplnosť zaznačuje aj iné, menej využívané princípy: princíp slabičnosti, princíp tradičného a diferenciačného písania a zčasti aj princíp sémantický.

Sémantický, významový princíp sa v ruskom pravopise prejavuje tým, že sa jednotlivé slová (či už plnovýznamové alebo pomocné) píše oddelene, pravda, okrem niekoľkých prípadov, kde je medzi písaním česve a dovedna aj významový rozdiel (rus. *na smeč* — *nasmeč*). Príklady kolísania a nejednotnosti výkladu však svedčia, že tu nejde o široko uplatňovaný princíp. Sémanticky možno odôvodniť aj písanie veľkých písmen.

Aj tzv. princíp diferenciacie sa uplatňuje len sporadicky, pričom niet v ruštine osobitných diferenciačných prostriedkov, ale využívajú sa prostriedky morfológické (porov. napr. aj sloven. *raný* — *ranný*, *vinny* — *vinný*). Ani písanie

niektorých slov podľa etymologických zásad nemožno pokladať za osobitný princíp. Ide tu vcelku o skupinu prípadov, v ktorých nemožno písanie odôvodniť ani foneticky (hoci to zpravidla bolo možné v starších vývojových obdobiach jazyka) ani morfológicky. Písanie takýchto slov sa používatelia jazyka musia iba naučiť nazpamäť (porov. napr. v slovenčine slová s *y* v koreni).

Princíp slabičnosti sa týka ani nie tak vlastného pravopisu, ako skôr grafiky. Prejavuje sa v tom, že jednotkou pre písanie i čítanie v určitých prípadoch nie je hláska, ale skupina hlások, najčastejšie slabika. V ruštine napríklad niet osobitných písmen pre tvrdé a mäkké spoluhlásky (napr. *l* — *l'*), ale ich kva'ita sa naznačuje nasledujúcou samohláskou: pred *a*, *o*, *u* ... ide vždy o tvrdé *l*, pred *ja*, *jo*, *ju* (rus. я, ё, ю) ... o mäkké *l'*. Podobne hláska *j* (rus. й, jot) pred samohláskou sa neoznačuje samostatným písmenom, ale spoločným písmenom pre nasledujúcu samohlásku. Ide približne o taký princíp, aký je v slovenskom pravopise pri písaní *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li* atď. Pravda, v ruštine sú od tohto princípu isté odchýlky.

Oveľa význačnejšiu úlohu než doteraz spomínané princípy má v ruskom pravopise princíp fonetický (piš, ako hovoríš). O značnom využití tohto princípu svedčí štatistika (str. 66—67), podľa ktorej okolo 70% písaných foriem je založené priamo na výslovnosti a iba 10% písaných foriem sa nedá foneticky zdôvodniť.

Pri rozbere fonetického princípu rozlišuje Gvozdev písanie fonetické a nefonetické podľa toho, či to, čo je napísané, zodpovedá výslovnosti alebo nie. Okrem toho však ukazuje potrebu rozlišovať podľa stupňa určiteľnosti pomocou výslovnosti tri stupne: oporné písanie (ktoré zodpovedá výslovnosti), napr. *dar*, *tam*; overiteľné písanie (ktoré sa dá overiť analogiou s inými významovo blízkymi slovami alebo s inými tvarmi toho istého slova), napr. *prośba*, pretože je *prośiť*, *voz* pretože je *voza*, a napokon písanie neoveriteľné (napr. v rus. slove *vakzal* „stanica“ nemožno zdôvodniť porovnaním s inými slovami, prečo sa v prvej slabike píše *ak*).

Druhým veľmi dôležitým princípom ruského pravopisu je princíp morfológický, podľa ktorého sa v podstate zachováva nemenný grafický obraz morfému (koreňov, predpôu, prípon a koncoviek). Morfológický princíp teda fixuje významovú stránku jazyka, kým fonetický princíp fixuje jeho stránku zvukovú. Pri tom však ani morfológický princíp nie je úplne odtrhnutý od fonetického: zachycuje zvukovú podstatu morfému (ich výslovnosť) v polohe najväčšieho rozlišovania (v ruštine samohlásky pod prízvukom, spoluhlásky pred samohláskami), kým na druhej strane nezachycuje veľa prípadov striedania hlások (napr. *t* — *d*, *s* — *z* v slovách typu *plot* — *plodu*, *rośpad* — *rozbroj*).

Aj pri niektorých porušeníach morfológického princípu nie sú prípady výnimiek zpod tohto princípu značné. Podľa Gvozdevovej štatistiky je to okolo 4%, čo najmä pre ruštinu nič neznamená, lebo je to vyvážené inými výhodnými vlastnosťami. Morfológický princíp ruského pravopisu totiž uľahčuje chápanie čítaného textu i rýchlosť čítania (pretože zachováva grafickú jednotu významových jednotiek reči), pomáha diferencovať mnohé homonymá hovorenej reči (porov. sloven. *prút* — *prúd*), umožňuje ľahké a pevné prijímanie neologizmov, umožňuje osvojovanie si pravopisnej normy príslušníkom rôznych nárečí (akajúcich i ikajúcich) výrazom národnej jednoty i celonárodnosti jazyka.

Ako vidieť z tohto Gvozdevovho rozboru, morfológický princíp, hoci nevyulu-

čuje princíp fonetický, je pre ruský pravopis oveľa dôležitejší ako fonetický. Možno si to overiť veľmi jednoduchým pokusom: ak sa utvorí nové slovo, nezapisuje sa foneticky zvuk za zvukom, ale hľadajú sa analógie v písaní už jestvujúcich morféme.

Tieto výklady o princípoch a systéme ruského pravopisu sú doplnené autorovou prednáškou *Voprosy sovremennoj orfografiji i metodika jejo prepodavanija*, ktorú predniesol na spoločnom zasadnutí Oddelenia literatúry a jazyka Akadémie vied SSSR a Akadémie pedagogických vied RSFSR. Gvozdev v nej rozobral najmä sociálne funkcie ruského pravopisu, zdôraznil prvenstvo morfológického princípu a poukázal na niektoré problémy týkajúce sa metodiky vyučovania pravopisu. Ukázal, že úspech či neúspech pri vyučovaní pravopisu závisí do veľkej miery od toho, ako budú učitelia poznať celý systém ruského pravopisu a ako budú z neho vyvodzovať jednotlivé pravidlá, resp. ako budú jednotlivé pravopisné poučky z nižších tried zovšeobecňovať v systémové pravidlá pri vyučovaní ruštiny vo vyšších triedach.¹

Pre naše pomery je Gvozdevova štúdia aktuálna najmä preto, že metodicky ukazuje, ako postupovať pri rozbere pravopisného systému, berúc do úvahy aj historický vývoj.

Ďalším závažným poučením pre nás je záver, že v pravopise nemožno robiť nijaké revolučné, násilné zvraty, ale že možno iba jestvujúci pravopisný systém zdokonaľovať a spresňovať.

Ján Horecký

Úprava bieloruského pravopisu.

Bieloruský pravopis bol posledný raz upravený r. 1933. Od toho času sa však ukázalo, že niektoré pravidlá nie sú dosť presné: v knižnej produkcii i v časopisoch sa v dôsledku toho objavovalo neželateľné kolísanie. Základnou príčinou tohto kolísania bola skutočnosť, že hlavný princíp bieloruského pravopisu, princíp fonetický, týkal sa iba domácich slov, kým prevzaté slová sa písali podľa princípu morfológického. V domácich slovách sa v neprízvučných slabikách nevyskytuje *o*, ale iba *a* a tak sa aj píše (pričom toto písanie je založené na výslovnosti centrálnych bieloruských nárečí). Podobne sa vyslovuje neprízvučné *o* aj v prevzatých slovách, ale píše sa už ako *o* (napr. z ruštiny prevzaté slovo *sovet* sa píše *sovet*, hoci sa vyslovuje *savet*).

Fonetický princíp sa porušuje aj pri tzv. jakaní. Napr.: v slove, ktoré sa rusky píše *vesna*, vyslovuje sa v bieloruštine prvá samohláska ako zvuk medzi *e* a *a*, ale píše sa *vjasna*.

Rozdiel medzi domácimi a prevzatými slovami sa prejavuje aj v pôvodných skupinách *de*, *te*. Kým v domácich bieloruských slovách sa pôvodné skupiny *de*, *te* menia na *dze*, *ce* (dzekanie a cekanie, známe aj v slovenských nárečiach), v prevzatých slovách sa ponecháva pôvodné písanie. Pritom sa veľmi často stáva, že ťažko klásť presné hranice medzi slovami domáce a prevzaté a práve to je prameňom najväčšej nejednotnosti a rozkolísanosti bieloruského pravopisu.

¹ Podrobnejší referát o Gvozdevovej prednáške porov. v 3. čísle tohto ročníka Slovenskej reči, str. 89—91.

Odstrániť tieto ťažkosti si vzala za svoju hlavnú úlohu Pravopisná komisia Akadémie vied Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky. Táto komisia zrevidovala pravidlá z r. 1933 a uverejnila *Projekt izmenenij i utočnenij belorusskogo pravopisanija* (r. 1951).

Projekt má v podstate dve časti. V prvej časti (o akani) sa navrhuje odstrániť už spomenutý rozdiel medzi domácimi a prevzatými slovami dôsledným písaním podľa výslovnosti, t. j. v neprízvučných slabikách vždy *a* miesto *o* (typ *savet* — *soviet*). Neprízvučné *e* po tzv. stvrdnutých spoluhláskach (*dž, ž, č, r, c*) sa navrhuje písať tiež podľa výslovnosti, hoci sama výslovnosť tu nie je jednotná: napr. slovo *redaktor* sa vyslovuje *redaktor* i *radaktor*. Napokon sa v tejto časti navrhuje nezaznačovať tzv. jkanie a písať *vesna* miesto *vjasna*, lebo sa tak pomerne dobre vystihuje reálne znenie tejto hlásky.

Druhá časť návrhu je venovaná dzekaniu a cekaniu. Navrhuje sa, ako sme už spomenuli, zachovávať dzekanie a cekanie v domácich i prevzatých slovách.

Po uverejnení tohto návrhu sa rozprúdila živá diskusia v tlači. Jej vyvrcholením bola dvoj denná konferencia v Minsku (25.—26. januára 1952), na ktorej sa zúčastnili poprední verejní činitelia Bieloruskej republiky i zástupcovia Jazykovedného ústavu v Moskve i v Kijeve.

Hlavnou témou na tejto konferencii bola otázka vzájomného vzťahu fonetického a morfológického princípu v bieloruskom pravopise. Väčšina účastníkov diskusie sa vyslovila za zachovanie doterajšieho fonetického princípu (pravda, s potrebnými úpravami a spresneniami), pretože vnesenie morfológického princípu, ktorý je hlavným princípom v ruskom pravopise, by značilo základnú zmenu jestvujúceho pravopisu, narušenie dôsledného zaznačovania osobitností bieloruštiny a odklon od doterajšej bieloruskej pravopisnej tradície. Ukázalo sa tak, že zásady Pravopisnej komisie, ako boli verejnosti predložené v Projekte, sú vcelku správne. Okrem toho sa dôrazne poukázalo na potrebu vypracovať úplný súbor pravopisných pravidiel a pravopisný slovník.

Podľa zprávy v čas. *Voprosy jazykoznanija* 1952, č. 2, 151—155.

J. Horecký

St. Jodłowski i W. Taszycki, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*. Wrocław 1950.

Osme vydanie príručky poľského pravopisu s pravopisným slovníkom je určené hlavne pre školskú potrebu.

Po podrobnom obsahu na začiatku knihy nasleduje hneď (bez úvodu) kapitola o najzákladnejších gramatických poznatkoch, obsahujúca výklady iba o tých javoch výslovnosti a ohýbania slov, ktoré v praxi pôsobia ťažkosti alebo ktoré sú nutné na pochopenie hlavných zásad poľského pravopisu. Najprv sa tu hovorí o výslovnosti niektorých hlások, resp. hláskových skupín, pričom zvláštna pozornosť sa venuje rozdielom medzi výslovnosťou a písmom (napr. písanie *-a* a *-om* pri skloňovaní). Podobne sa hovorí — niekedy veľmi stručne — aj o tvorení niektorých sporných foriem skloňovania a časovania. Pri skloňovaní substantív na *-eja* a *-ea* odkazuje sa iba na slovník v prípade neistoty, kedy ktorú koncovku použiť.

Po tejto stručnej dvadsaťstranovej gramatickej kapitole nasledujú pravopisné pravidlá. Tu už nájdeme hlbšie zdôvodnenie jednotlivých javov. Histo-

ricky sa vysvetľuje napr. dnešné *ó*, ktoré sa vo výslovnosti shoduje s dnešným *u*, a preto je namieste opísať presne jeho výskyt. Podobne aj pri spoluhláske *rz* vymedzuje sa jej výskyt, pretože výslovnostne splýva so *ž* (resp. *š* — podľa hláskového okolia). Zaráža nás poučka, že písmeno *rz* píše sa aj po spoluhláskach *p, b, t, d, k, g, ch, j, w*, pričom sa ako výnimky z tohto pravidla uvádzajú slová ako *pszenica, pszczoła, głupszy, krótszy, odżałować, dajże* ap. Lebo i keď podľa výslovnosti by mohol niekto tieto slová písať aj s *rz*, predsa ich nemožno dávať ako výnimky k slovám s etymologickým *rz*.

Pri pravopise slov s *h* a *ch* podávajú sa len všeobecné praktické pokyny, pretože Poliaci nemajú v svojom jazykovom povedomí rozdiel medzi *h* — *ch*, hláska *h* im je cudzia. Nemožno sa tu teda opierať o výslovnosť.

O znelostnej asimilácii na konci slova a v strede slov hovorí sa na dvoch miestach, na str. 11 a 34, no veľmi stručne.

Predponové *s-*, *z-* píše sa v poľskom pravopise dôsledne podľa výslovnosti (okrem predpony *z-* pred *s, si, sz*). Podobne foneticky, podľa nasledujúcej spoluhlásky píše sa aj predponové *ws-*, *wes-*, *wz-* a *wez-*.

Pri písmene *x* vymenúvajú sa niektoré prípady nezdômacnených cudzích slov, v ktorých sa ešte píše *x*, kým v zdômacnených slovách sa *x* rozpisuje ako *ks* (resp. *gz* — podľa hláskového okolia).

Zdvojené spoluhlásky v poľštine píšu sa podľa výslovnosti. S nášho hľadiska zaujímavé je skloňovanie takých slov, ktoré majú pred koncovým vokálom zdvojenú spoluhlásku, napr.: *Mekka* — *w Mekce* ap. (str. 36).

Komplikované sú zásady písania slov s príponami *-cki, -dzki, -ctwo, -dztwo, -ski, -zki* (napr. *francuska* = adj., *Francuzka* = gen. substantíva).

Pri minulom čase sloves zdôrazňuje sa písanie koncovkového *-ł* aj tam, kde sa nevyslovuje (typ *rzekł, wziął* ap.).

Pri infinitíve na *-c* žiadalo by sa spresniť formuláciu, že v niektorých slovesách neurčitok končí sa na *-c* (str. 45).

V poľskom pravopise niet tendencie k splývaniu predložkových výrazov v jedno slovo, ako je to v slovenčine. V poľštine majú výrazy písané dovedna charakter výnimiek. A tak — v protiklade k nášmu pravopisu — oddelene sa píšu aj predložkové spojenia typu: *bez mała, do syta, na darmo, od dawna, po cichu, w czas, z daleka, za darmo* ap. Spolu sa píšu len niektoré dlhšou tradíciou ustálené srasty (str. 47) a složené predložky. V porovnaní s predchádzajúcimi kapitolami veľmi dôkladne sa vysvetľuje (na str. 51) pravopis záporovej častice *nie* (ktorá sa píše raz so slovesom spolu, raz osobitne). Pri zásadách delenia slov v písme — o čom sa v príručke hovorí tiež veľmi podrobne — zaráža nás Slovákov voľnosť delenia, akú pripúšťa poľština. Napr.: *war-stwa* alebo *wars-twa* alebo *warst-wa* ap.

V pravopise skratiek a značiek poľština má podobný systém ako slovenčina. No bez bodky sa v poľštine píšu napr. i *dr* (= doktor), *mgr* (= magister), *nr* (= numer, t. j. číslo) ap. Zaujímavé je, že za číslami označujúcimi radové číslovky sa píše bodka, keď ide o čísla arabské, ale pri rímskych číslach sa bodka nepíše.

I poľský úzus písania veľkých písmen je podobný nášmu. Malým písmenom sa však píšu názvy radov a vyznamenaní, potom mená obyvateľov miest a osád.

Pravopis cudzích vlastných mien je v poľštine takýto: latinské a grécke

mená píšu sa v popoľštenej podobe a skloňujú sa. Iba v prísne vedeckých prácach žiada sa pravopis originálu. Francúzske a anglické mená píšu sa ako v pôvodnom jazyku — okrem niekoľko málo už úplne zdomácnených mien (*Szekspir, Szopen, Russo* ap.). Podobne i mená nemecké a talianske. V stati o ruských, ukrajinských a bulharských menách podávajú sa hlavné zásady prepisu z azbuky. Pri maďarských menách slovanského pôvodu na *-szky, -czky* narúša sa systém prepisu do poľštiny, keď sa dovoľuje písať ich tak ako v maďarčine, hoci ruské mená na *-ckij, -skij* ... sa v poľštine prepisujú ako *-cki, -ski* ... (str. 75).

V poslednej kapitole podávajú sa zásady poľskej interpunkcie. Po stručných zásadách písania bodky hovorí sa veľmi obsérne o písaní čiarky, a to tak, že sa preberajú jednotlivé spojky alebo spojkové výrazy, určí sa ich vetný význam a niekoľkými typickými príkladmi podoprie sa ich užitie v súvetí, a to s čiarkou a bez čiarky.

Ďalej sa hovorí o výrazoch stojacich mimo vety, a to o výrazoch typu *krótco, slowem, innymi slowy* ..., potom o vokative a o zvolaciach citoslovciach (*ach, no* ...), ktoré sa tiež oddeľujú vo vete čiarkou.

Posledná stať (str. 94) obsahuje výklady o ostatných interpunkčných znamienkach: o bodkočiarkke, dvojbodke, pomlčke, trojbodke, otázniku, výkričníku, zátvorkách a úvodzovkách.

Ďalšiu časť knihy tvorí pravopisný slovník. Jeho rozsah v pomere k prvej časti knihy (1:2) je — v porovnaní s našimi a českými Pravidlami — pomerne malý (Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1949 majú pomer 1:4 a Pravidlá českého pravopisu z r. 1946 majú pomer 1:3). Tento stránkový pomer ešte snižuje to, že spomínaná poľská príručka v svojom slovníku príbuzné slová nehniezduje, ale uvádza ich vždy osobitne (napr. *Jagiellonka, Jagiellonowie, jagielloński, Jagiello* — všetko ako samostatné heslá), čím sa slovník značne rozrástol. Veľká výhoda takéhoto usporiadania je rýchle a pohodlné hľadanie slov.

V tomto pravopisnom slovníku nás prekvapuje, že sa v ňom uvádza pomerne málo gramatických údajov. Iba v ojedinelých sporných prípadoch sa vyznačuje rod (napr. *album* ..., *rodz. męski* ap.). Pri substantívach sa uvádzajú dôležité koncovky pádov, pri slovesách zas nepravidelné tvary — ako i v našich Pravidlách.

Pomerne časté je vysvetľovanie rovnako znejúcich slov (napr. *jerzyk, -a = ptak, język, -a = maly jeź; leninowski = jaki, Leninowski = czyj; nie dosta-wać = nie otrzymywać, niedostawać = brakować* ap.), potom slov menej známych, napr.: *magnes = ciało mające własność przyciągania żeleza, kajak = rodz. łodzi* ap.

V jednotlivých prípadoch vyznačuje sa (zlomkovou čiarou) delenie slov.

Celkove *Zasady pisowni polskiej* ... sú solídnu príručku nielen pre školu, ale slúžia iste celej poľskej kultúrnej verejnosti.

Buffa

DROBNOSTI

Nadpracový čas. — Na označenie pojmu vyjadrujúceho časť pracovného dňa, v ktorej robotník vytvára svojou prácou nadhodnotu (čo je teda vlastne nezaplatená časť pracovného dňa), používal sa doteraz v politickej ekonomii termín *nadbytočný pracovný čas*.

Tento termín nepokladáme za správny z dvoch dôvodov. Predovšetkým nie je tu správne použiť prídavné meno *nadbytočný*, pretože má význam „prebytočný, zvyšný, presahujúci určitú hranicu, vcelku nepotrebný“. Je to teda význam pomerne nejasný a mohol by svádzať k chápaniu tohto pracovného času ako nepotrebného, nevyžadovaného. Ďalej tu nie je správne samo členenie tohto termínu na základný termín *pracovný čas* a na prívlastok k nemu, vyjadrený prídavným menom *nadbytočný*. Z nemeckého termínu *Mehrarbeitszeit*, ako aj z Marxovej teórie totiž vidieť, že v tomto nemeckom termíne je základom slovo *Zeit*, ku ktorému sa pripojuje prívlastok (vyjadrený v nemčine priradením podstatného mena) *Mehrarbeits-*. Ide teda o čas, po ktorý sa vykonáva nadpráca.

Pravda, v ruštine tento termín znie *прибавочное рабочее время*, čo by sa dalo do slovenčiny preložiť asi ako *prídavný, prídavkový pracovný čas*. Treba však uvážiť, že v ruštine je adj. *прибавочный* v celom systéme týchto termínov: *Mehrarbeit* je *прибавочный труд*, *Mehrwert* je *прибавочная стоимость*. Na druhej strane v slovenčine sú v týchto významoch bežné a správne termíny *nadpráca* a *nadhodnota*. Bolo by preto účelné aj v slovenskom ekvivalente termínu *Mehrarbeitszeit* ponechať slovo *nadpráca*.

Pravda, v duchu slovenského tvorenia slov môže byť toto slovo v danom prípade iba v tvare prídavného mena. A práve tu sa často vynára otázka, či je možné od slova *nadpráca* utvoriť prídavné meno príponou *-ový*. V každom prípade sa príd. meno *nadpracový* pokladá za trocha nezvyklé, hoci inak tvorenie vzťahových prídavných mien práve príponou *-ový* je najčastejšie.

A skutočne, od abstraktných podstatných mien je takýchto prídavných mien pomerne málo. Iba v poslednom čase sa začínajú častejšie vyskytovať príd. mená *základňový*, *nadstavbový*, *nadhodnotový*. K nim možno priradiť aj naše prídavné meno *nadpracový*. Tieto prídavné mená sú veľmi potrebné a práve táto potreba si vyžiada ich uznanie za správne a spisovné.

Ak uznáme za správne príd. meno *nadpracový*, môžeme sa veľmi ľahko vyhnúť nepresnému termínu *nadbytočný pracovný čas* a nahradiť ho termínom *nadpracový čas*, ktorý presne zodpovedá Marxovmu termínu *Mehrarbeitszeit*.

Horecký

Štôlna či *štóla*. — Z technických kruhov nás upozorňujú na kolísanie v písaní tohto názvu pre podzemnú chodbu v bani.

Podľa našej mienky možno toto kolísanie celkom ľahko odstrániť a rozhodnúť sa pre tvar *štôlna*, ak si ujasníme pôvod tohto slova a spôsob jeho prevzatia.

Je známe, že slovo *štôľňa* pochádza z nemeckého *Stollen*. Ďalej vieme, že veľa nemeckých slov, ktoré sa preberajú do hovorovej slovenčiny, dostáva koncovku *-ňa*. Ukazujú to prípady ako *dýžňa* z *Düse*, *kolbňa* z *Kolben*, *štemajžňa* zo *Stemmeisen*. Pravda, všetky tieto tvary hodnotíme ako nespisovné, slangové, pretože máme za ne rovnocenné spisovné slová *hubica* (popri *dýza*), *piest* alebo *kľuka*, *dláto* m. „*štemajžňa*“. Za *Stollen* však takýto rovnocenný domáci názov nemáme, preto povyšujeme tento pôvodne nemecký názov na spisovný a úplne ho prispôsobujeme podobe slovenských slov (porov. napr. *kôľňa*, *výrobňa*, *sborovňa*). Z tohto prispôsobenia vyplýva aj písanie *ô*. I keď bolo v nemčine krátke *o*, preberalo sa ako dlhé (azda aj vplyvom analógie s iným slovom *štôla*, ktoré je latinského pôvodu), a pretože v slovenských domácich slovách niet dlhého *ô*, nahradilo sa dlhé *ô* slovenským *o*.

V podobe *štôľňa* sa toto slovo účelne odlišuje od slova *štôla*, ktoré natoľko nepreniklo do hovorovej reči, a má význam „druh odevu starorímskych žien“, „súčiastka liturgického rúcha katolíckych duchovných“ a napokon „druh poplatku (obyčajne v naturáliách) za cirkevné úkony“.

Napokon chceme ešte zaznamenať, že pri všetkom kolísaní sa u dobrých spisovateľov už oddávna vyskytuje iba podoba *štôľňa*. Použili ju napr. Ivan Krasko (*Štôľne mi predstavil, čo vedú k pokladom...*, Verše 84), M. Rázus (*A v štôľňach? Na čom páš' oči?* Bača Putera 153), J. Horák (*Štôľňa bola priestranná a dobre osvetlená*, Zahmlený návrat 100), K. Bendová (*Raz ale predsa čierna noc spustí sa do najhlbšej štôľne*, Krajina šťastia 49). Okrem toho je toto slovo v podobe *štôľňa* už vo Viestovom *Železničnom slovníku* z r. 1919 (str. 604).

Teda nielen čisto jazykovedné dôvody, ale aj úzus dobrých autorov svedčí pre podobu *štôľňa*, takže podobu „*štôla*“ treba pokladať za nesprávnu.

Horecký

Olympský — olympijský. — V správach o priebehu svetových olympijských hier v Helsinkách v júli t. r. vyskytoval sa v dennej tlači temer pravidelne tvar *olympský*: *olympské hry*, *olympský rekord*, *olympský turnaj* ap. miesto *olympijské hry*, *olympijský rekord*, *olympijský turnaj* ap.

Príd. meno *olympský* je odvodené od subst. *Olymp* príponou *-ský* a znamená „vztahujúci sa na Olymp“, „patriaci Olympu“, „pochádzajúci z Olympu“, „týkajúci sa Olympu“. Napr.: *olympskí bohovia*, *olympské skaly*. „Olympské hry“ by boli „hry odohrávajúce sa na Olympe“. *Olymp* je hora v Grécku, v bá-jach sídlo bohov. Dnes sa toto slovo používa aj v prenesenom význame „shromaždenie umelcov alebo učencov“.

Adj. *olympijský* je utvorené tiež príponou *-ský*, ale nie od slova *Olymp*, lež od slova *Olympia*, kraj v Grécku, v ktorom sa v staroveku konali známe olympijské hry. Pred príponou *-ský* sa tu obmenilo koncové *-ia* na *-ij-*. Takýto spôsob tvorenia adjektív nie je síce častý, ale jestvuje práve pri niektorých menách na *-ia*. Napr.: *Kolumbia* — *kolumbijský*, *Alexandria* — *alexandrijský*, *Kalabria* — *kalabrijský*. Tento spôsob sa používa jednak vtedy, keby pred príponou *-ský* vznikla neobvyklá spoluhlásková skupina (*ndr*, *br*), jednak vtedy, keď treba rozlíšiť adjektíva k dvom menám rovnakého základu, ale rôzneho zakončenia, pričom jedno z mien je zakončené na *-ia*, ako je to práve v prípade *Olymp* — *olympský*, ale *Olympia* — *olympijský*.

Príd. meno *olympijský* patrí teda k subst. *Olympia*.

Keďže adj. *olympský* je utvorené od slova *Olymp* a adj. *olympijský* od *Olympia*, je potrebné v spisovnom jazyku ich diferencovať a náležite písať *olympijské hry*, *olympijský rekord* ap., nie „olympské hry“, „olympský rekord“ ap. Na rozlišovanie týchto adjektív a na rozšírenie adj. *olympský* miesto *olympijský* vplývalo jednak to, že adjektíva na *-ijský* sa vyskytujú v našom jazyku zriedkavo, jednak to, že Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 uvádzajú aj pri subst. *Olymp* aj pri subst. *Olympia* príd. meno *olympský*.

V súvislosti s olympijskými hrami sme si povšimli, že sa toto pomenovanie a podobne aj termín *olympiáda* píše niekedy s veľkým začiatočným písmenom (napr. v Pravde z 1. a 19. júla 1952). To nie je vôbec potrebné. Je to rovnaký prípad, ako keby sa písalo „Slet“ alebo „Preteky“ miesto *slet*, *preteky*. Je síce pravda, že olympiáda, olympijské hry sú preteky, hry svojho druhu jedinečné, ale ich pravidelné opakovanie každé štyri roky nám dovoľuje chápať označenie týchto hier ako všeobecné podstatné meno (apelatívum). Podobne píšeme s malým začiatočným písmenom napr. *všesokolský slet*. Iný prípad je pomenovanie *Medzinárodné preteky mieru*, pri ktorom ide o jedinečnú akciu. Keď sa táto akcia bude niekoľkokrát pravidelne opakovat', môže sa jej pomenovanie stať tiež apelatívom.

Salingová

O p r a v a.

V článku V. Bl a n á r a *Keď — kedy* na str. 104 (č. 4) treba čítať v 10. riadku (Podľa) *I. Popovej* (miesto „I. Popova“) a v poznámke č. 7 *I. A. Popova* (miesto „I. A. Popov“).

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka SAVU. — Tlačia Stredoslovenské tlačiarne, národný podnik, základný závod, v Martine. — Povoľené výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto dvojčíslo vyšlo v auguste 1952.